

**SAMAA SUKUA,
ERI MAATA**

VIRO JA SUOMI – HISTORIASTA HUOMISEEN

Seppo Zetterberg



www.eva.fi

EVA:n kotisivuilla raportteja, puheita ja
artikkeleita suomeksi ja englanniksi

Kustantaja: Taloustieto Oy

Kansi: Antti Eklund

Painopaikka: Yliopistopaino 2004

ISBN 951-628-405-1

ESIPUHE

Viron EU-jäsenyys on merkittävä virstanpylväs sekä Viron että Suomen taloudelle, kulttuurille ja politiikalle. Kanssakäymisen instituutio-naalisten esteiden poistuminen – joko välittömästi tai siirtymäaikojen jälkeen – mahdollistaa maidemme suhteiden muodostumisen ehkä läheisemmiksi kuin ne ovat koskaan olleet, mukaan lukien ajat, jolloin olemme kuuluneet samaan valtakuntaan. Elinkeinoelämälle uusi tilanne tarjoaa uusia mahdollisuuksia, joita on osattava hyödyntää.

Elinkeinoelämän Valtuuskunta EVA käynnisti viime vuonna projektin, jonka tavoitteena on arvioida Suomen ja Viron suhteiden nykytilaa ja tulevaisuutta. Projektin puitteissa on aikaisemmin julkaistu molemmissa maissa toteutettu asennetutkimus 'Partners in the European Union', joka on saatavilla myös suomenkielisenä EVAn verkkosivulla. Viime syksyn EVA-päivä, jossa Ruotsin, Suomen ja Viron pääministerit keskustelivat maidensa yhteistyöstä ja kilpailusta, liittyi myös projektiin.

Käsillä oleva raportti jatkaa Suomen ja Viron suhteiden tarkastelua – historian näkökulmasta, koska sen tunteminen on keskeisen tärkeää, jotta voisimme toimia nykyhetkessä ja valmistautua tulevaisuuteen. Raportin kirjoittajaksi pyydettiin professori Seppo Zetterberg, pitkäaikainen Viron asioiden harrastaja sekä johtava Suomen ja Viron historian tutkija. Kyseessä ei kuitenkaan ole historian kertaus, vaan yritys selittää tätä päivää ja huomista historian avulla.

Tämä teos julkaistaan sekä viroksi että suomeksi samana päivänä, samassa asussa. Tämä on suhteiden uutta tasa-arvoa.

Professori Zetterbergiä on työssä tukenut Viro-projektin ohjausryhmä, johon ovat kuuluneet tutkimusjohtaja Kari Alho, suurlähettiläs Jaakko Blomberg, maanviljelysneuvos Marcus H. Borgström, suurlähettiläs Matti Maasikas ja hallituksen puheenjohtaja Antti Piippo. Ohjausryhmän puheenjohtajana on toiminut EVAn johtaja Risto E.J. Penttilä. Tutkimusasiames Kai Torvi on toiminut työn koordinoijana. Lausun heille kaikille parhaat kiitokseni.

Helsingissä 13.4.2004

Pentti Vartia

LUKIJALLE

Tähän raporttiin olen laatinut joukon kirjoituksia, joista useat tarkastelevat Suomen ja Viron suhteita niin menneisyydessä kuin nykyhetkellä, osa taas keskittyy pohtimaan Suomen ja Viron yhtäläisyyksiä tai eroavaisuuksia.

Kirjoitukset eivät ole tutkielmia, vaan pikemminkin esseitä, jotka sallivat kirjoittajalleen kärjistyksiä ja kannanottoja. Aiheita valitessani en ole pyrkinyt siihen, että ”kaikki” tärkeät asiat tulisivat kirjatuiksi; sellaista-han ei tilakaan sallisi. Olen nostanut esiin tapahtumia ja ilmiöitä, joiden tuntemisesta uskon olevan hyötyä – ehkä hieman riemuakin – suomalaisille ja virolaisille.

Jos lukijassa herää halu olla perustellusti toista mieltä kirjoittajan kanssa, kirjanen on osaksi täyttänyt tehtävänsä, ja kokonaan silloin, kun nykyhetkeä elävä havaitsee, että maiden välisissä suhteissa tai kummankin maan nykytilanteessa on paljon sellaista, joka selittyy menneisyyden kautta. Historia näet tarjoaa kosolti rakennuspuita – ahaa-elämyksiä – nykytilanteen ymmärtämiseksi.

Tiedotusvälineet kertovat päivittäin monenlaisia asioita Suomen ja Viron talouselämästä, puolustuspoliittisista ratkaisuista, elintasosta, huumeongelmista, alkoholin hinnoista ja niin edelleen. Rohkenen katsoa tällaiset aiheet niin tunnetuiksi, että en ole niitä kovinkaan paljon käsitellyt. Sen sijaan olen kaivanut esille joukon sellaisia – useimmiten menneisyydestä kumpuavia – piirteitä, jotka ovat valistuneelle nykylukijalle tarpeen hänen puntaroidessaan Suomen ja Viron suhteita nykyisessä maailmanmenossa.

Työni valmistuttua ansaitsevat lämpimän kiitoksen suurlähettiläs Jaakko Blomberg ja suurlähettiläs Matti Maasikas sekä EVAn johtaja Risto E. J. Penttilä ja asiamies Kai Torvi, jotka ovat osoittaneet suurta harrastuneisuutta hanketta kohtaan. Raportin koko teksti menee tietysti yksin minun tiliini.

Helsingissä 5. huhtikuuta 2004

Seppo Zetterberg

SISÄLLYS

Esipuhe Lukijalle

1. Vuoden 1991 käänne ja miten siihen tultiin	9
“Mistä Virossa kiikastaa?”	9
Moraalista tukea	11
“Neuvostoliiton legitiimit turvallisuusedut”	14
Suomi siirtyy Pohjoismaiden ruotuun	17
Isoveli läksyttää	19
2. Vapaa suomalainen, epävapaa virolainen	20
Kartanoherruus ja maaorjuus	20
Vapaudesta kolhoosiin	22
Maanviljelijät ja EU	24
3. Puolitoista kuvernementtia ja yksi suuriruhtinas-	
kunta	26
4. Itsenäistymisajatuksen lyhyet juuret	28
Houkuttelevat mutta vaaralliset tirkistysaukot	28
Kaksi virolaista analogiaa	30
5. Yksinkertainen sisällissota, kaksinkertainen	
vapaussota	32
Viron “Terijoen hallitus”	32
“Ryssänpelko” ja “ryssänviha”	34
6. Vahva presidentti – tai ei presidenttiä ollenkaan	36
Suomen voimakas valtionpäämies	36
Viron heikko <i>riigivanem</i>	37
7. Hidas ja nopea tunnustaminen	41
Hidas mutta silti toiseksi nopein Suomi 1920	41
Diplomaattisuhteiden palauttaminen 1991	43

8. Talvisodan trauma	45
Laidoner: “Viro tulee taistelemaan Suomen rinnalla”	45
Paasikivi: “Kauniita heimoveljiä!”	46
9. Vähemmistöt riesana ja rikkautena	49
10. Lähenemishaaveet	52
Pätsin utopia kaksoisvaltiosta	52
Taloudellisia etuja – mutta kummalle?	56
11. Uhkia ja mahdollisuuksia	60
“Veljet ja siskot Suomessa”	60
Suomi virolaisten “vapauden maana”	61
Yhteinen uhka yhdisti	62
Mutta missä on nöyrä pikkuveli?	64
Vankilan ikkuna	67
12. Entäs nyt?	68
Holman unelma toteutui	68
Uudet näkymät	69
Eri vaaka, erilaiset silmälasit	70
Kirjallisuutta	72

1. VUODEN 1991 KÄÄNNE JA MITEN SIIHEN TULTIIN

“MISTÄ VIROSSA KIIKASTAA?”

Maanantiaamuna 19. elokuuta 1991 maailmaa hämmästytti Neuvostoliiton virallisen uutistoimiston TASSin ilmoitus. Siitä saattoi päätellä, että Moskovassa oli tehty jonkinlainen vallankaappaus ja että valtaan oli noussut poikkeustilakomitea, junta. Parissa päivässä hanke kuitenkin kuivui kokoon.

Viro käytti syntynyttä hämminkiä nopeasti hyväkseen, ja tasavallan korkein neuvosto teki jo tiistai-iltana 20. elokuuta päätöksen maan itsenäisyydestä. Viro oli tarttunut kiitävään hetkeen palauttaessaan 1940 menettämänsä itsenäisyyden. Suomi oli saanut uuden naapurin.

Viro ei neuvostovallan vuosikymmeninä juuri ollut noussut suomalaisien lehtien sivuille – mitä nyt silloin tällöin oli ilmestynyt joku Neuvostoliiton viranomaisen ohjauksessa laadittu kirjoitus, joka kertoi neuvostotasavallassa kaiken olevan hyvin. Virottaret tanssivat kauniissa kansanpuvuissaan – ainakin folklore eli, ja hyvä niinkin. Viroa seurattiin – se vähä mitä seurattiin – eräänlaisella kiertokatsella: suoraan etelään ja lähelle katsottiin kaukaa idän kautta koukaten. Ja kun Kremlin tornien tähdissä paloi punainen valo, se oli suomalaisille selvä merkki: systeemi oli pystyssä, ja Viron sosialistinen neuvostotasavalta oli osa Neuvostoliittoa. Virosta ei sopinut liikaa kiinnostua.

Mutta pientä väreilyä suomalaisen julkisuuden pinnalla alkoi olla. Jo 1981 Seppo Heikinheimo oli kirjoittanut *Helsingin Sanomissa* Viron tilanteesta ja päätynyt siihen, että Viron kansa ja kulttuuri olivat ahdingossa. Kirjoitus sai Virosta ärtyneen vastineen, jolle puolestaan ärähti 15 virolaisen sivistyneistön edustajaa pitkässä, Tallinnassa maaliskuussa 1982 päivätyssä kirjeessään. Siinä osoitettiin seikkaperäisesti venäläistymisen määrätietoinen eteneminen neuvostotasavallassa. Tämä kirjoitus ei enää – pituutensa takia – päässyt *Helsingin Sanomien* sivuille.

Seppo Kuusisto taas otsikoi kirjoituksensa *Uudessa Suomessa* 17. lokakuuta 1982 “Mistä Virossa kiikastaa?” Niin läntisten kuin neuvostovirolaisten tietojen perusteella hän kysyi, oliko Suomenlahden toisella puolella käynnissä kummia, vai nähtiinkö meillä ja muualla lännessä vain mörköjä. Kirjoittaja päätyi hienovaraisesti ensiksi mainitun vaihtoehdon kannalle; Baltiassa oli jopa ounasteltavissa Puolan-taudin vaara. Ja Kremlin näkökulmasta se oli hyvin vakava sairaus.

Vielä voimaperäisemmin kissan nosti pöydälle nimimerkki “Sirje Sinilind” – suomenvirolainen Juhan Talve – joka 1984 julkaisi teoksen *Viro ja Venäjä*. Laajan materiaalin perusteella kirjoittaja osoitti Virossa olevan käynnissä intensiivisen venäläistämisen. Teoksen *Helsingin Sanomissa* arvioinut Seppo Zetterberg totesi: “Sinilinnun karu kirja, jonka useimmat tiedot ovat peräisin neuvostovirolaisesta kirjallisuudesta ja lehdistöstä, antaa erityisesti suomalaisille ajattelemisen aihetta. Se on hyvä lukea ennen Tallinnan-matkaa – ja jättää sitten kotiin.”

Toinenkin nimimerkki sai näihin aikoihin kriittisen kirjansa julkisuu-teen Suomessa, kun “Siniveljen” – sen takana oli nuori kansallismielinen poliitikko ja myöhempi pitkäaikainen pääministeri Mart Laar – *samizdat*-käsikirjoitus ilmestyi nimellä *Viro taistelee vapaudestaan. Vuosi 1944 tuntemattoman todistajan silmin*. Kaikessa subjektiivisuudessaan teos avasi uuden näkökulman vuoteen 1944, jolloin puna-armeija työntyi saksalaisten perässä Viroon.

Yhtä ja toista tietoa siitä, että Virossa oli jotakin tapahtumassa, oli siis jo tarjolla. Mutta vain silmille, jotka halusivat nähdä.

Lähes puoli vuosisataa kestänyt apaattisuus muuttui Virossa vireäksi poliittiseksi toiminnaksi 1987. Se, että kasvaneet paineet lähtivät purkautumaan, tuskin oli yllätys virolaisille, mutta suurimmalle osalle suomalaisista hämmästyks oli iso.

Kansallisen mobilisoinnin lähtölaukaus oli viranomaisten päätöksiä vastustava Koillis-Viron fosforiittitaistelu, josta *Helsingin Sanomat* kirjoitti heinäkuussa 1987 otsikolla “Fosforiittikaivoshankkeet voivat tuhota kolmanneksen Viron maaperästä.” Marraskuussa *Suomen Kuvalehti* puolestaan julkaisi lyhennettynä “Viron sosialistisen neuvostotasavallan ansioituneen kirjailijan ja Kirjailijaliiton johtokunnan sihteerin” Suomeen toimitetun kirjoituksen, joka syyskuussa oli ilmestynyt *Eesti Kommunist* -lehdessä. Kirjoituksessa Lennart Meri esitti vahvan huo-

lensa viranomaisten Koillis-Viroon suunnitteleman fosforiittikaivoksen takia.

Syksyllä 1987 julkaistiin niin sanottu IME-ohjelma Viron sosialistisen neuvostotasavallan taloudellisesta itsenäisyydestä, ja joulukuussa näki päivänvalon maan historian kunnianpalautusta ajava Eesti Muinsuskaitse Selts. Se ryhtyi virkistämään Viron kollektiivista muistia täyttämällä menneisyyden valkoisia läiskiä. Neuvostomiehityksen vuosikymmenet kiellettyinä ollut Viron sinimustavalkoinen lippu sai kesällä 1988 kansallislipun aseman. Vanhat tabut murrettiin, kun sisällissota-termi sai väistyä vapaussodan (1918–20) tieltä, Virolle kohtalokas Molotovin–Ribbentropin sopimuksen salainen lisäpöytäkirja elokuulta 1939 tuotiin ihmisten tietoisuuteen, eikä kesän 1940 tapahtumista enää puhuttu spontaanina vallankumouksena ja Viron vapaaehtoisena liittymisenä Neuvostoliittoon, vaan maan miehityksenä ja pakkoliittämisenä.

MORAALISTA TUKEA

Samaan tahtiin kuin toiminnan vauhti Virossa kiihtyi, yleistyivät jutut Suomen tiedotusvälineissä; usein niissä tyydyttiin selostamaan virolaisissa lehdissä esitettyä systeeminvastaista kritiikkiä. Valtionjohtokin sanoi jo jotain. Lokakuussa 1988 presidentti Mauno Koivisto jäähdytteli suomalaisten tunteita toteamalla, että “meillä on virallista ulkopoliittikkaa vieraisiin valtakuntiin, ei kansanliikkeisiin”. Näinhän asia oli. Vaikka Suomi ei ollutkaan *de jure* tunnustanut Viron liittämistä, oli toisen maailmansodan jälkeen tietenkin lähdetty siitä, että Viro *de facto* oli osa Neuvostoliittoa.

Viron kommunistinen puolue, joka käsityksensä mukaan toimi yhteiskunnan suunnannäyttäjänä, sai rinnalleen kilpailevan yhteiskunnallisen uudistusliikkeen, kun uudistuspolitiikkaa ajava kansanrintama *Rahvarinne* perustettiin. Se ei vielä 1988 tähännyt Viron eroon Neuvostoliitosta, vaan vaati neuvostotasavallalle “suvereeniutta” liittovaltion yhteydessä. Varsinainen pommi pudotettiin, kun Viron korkein neuvosto 16. marraskuuta 1988 hyväksyi julistuksen maan itsemääräämisoikeudesta. Sekään ei tosin tarkoittanut irtautumista, vaan lähti siitä, että Viron asema Neuvostoliiton osana tuli määritellä erityisessä liittosopimuksessa. Jyrkentyvät vaatimukset veivät Viron törmäyskurssille Moskovan kanssa.

Helsingin Sanomat totesi “Viron henkeäsalpaava hetki” -otsikoidussa pääkirjoituksessaan maan pyrkimysten olevan ymmärrettäviä ja tuttuja ja sanoi niiden saavan suomalaisten täyden myötätunnon. “Vaikka siis Viron itsenäistyminen Neuvostoliiton puitteissakin huutaa Venäjän ja neuvostovaltion logiikkaa vastaan, puhuu tämänhetkinen kansainvälinen poliittinen tilanne Viron aikomusten osittaisen menestymisen puolesta.” Neuvostoliiton suurlähettiläälle presidentti Koivisto puolestaan totesi Viron tapahtumien koskettavan Suomen kansan syviä tuntoja.

Niin ne koskettivatkin. Hyvä ilmapuntari oli marraskuun 1988 tapahtumien tunnelmissa järjestetty Eino Leinin seuran kokous, jossa oli paikalla Viron kansallisen liikkeen aktiiveja. Virolaiset haluavat vain sen, mistä sovittiin Tarton rauhansopimuksessa 1920, totesi runoilija Hando Runnel suomalaiselle intelligentsijalle. “Jos me joudumme suhteessa Neuvostoliittoon valitsemaan jommankumman – Suomen tai Viron – tottakai me uhraamme Viron”, tähdensi Yleisradion entinen pääjohtaja Eino S. Repo. Ja kun Kaarle Stewen kysyi virolaisilta, millaista apua he odottavat Suomelta, Runnel vastasi: “Moraalista tukea.” “Moraalisesta tuesta virolaiset voivat olla aivan varmoja”, professori Kai Laitinen vakuutti. Kokouksen ilmapiiri oli Viron pyrkimyksiä ymmärtävä tai ainakin vältti niiden jyrkkää tuomitsemista.

Viron marraskuinen suvereeniusjulistus nosti esiin konkreettisia ehdotuksia Suomen suuntaan. Neuvosto-Viron varaulkoministeri kertoi Suomen televisiossa, että maalla oli tarve saada Helsinkiin oma edustusto: konsulaatti, lähetystö tai osasto Neuvostoliiton suurlähetystöstä. Viron talousuudistuksen kärkeen kuulunut Tiit Made toivoi samaa: Virolle joululahjaksi konsulaatti Helsinkiin. *Helsingin Sanomien* mukaan oli ilahduttavaa ja tervetullutta, että Virosta tuli “vuolaana koskena ehdotuksia ja mielipiteitä”, mutta lehti tähdensi pääkirjoituksessaan 24. marraskuuta, että asioiden ydin oli kuitenkin Tallinnan–Moskovan akseli. “Siellä on tehtävä Neuvostoliiton sisäiset ratkaisut. Niitä ei kyetä tekemään Helsingissä, Tukholmassa tai Washingtonissa.”

Suomalaisten tuli olla tyrkyttämättä neuvojaan virolaisille, sillä jokaisen kansan ja sen johtajien oli itse osattava arvioida mahdollisuuksiensa rajat, Erkki Pennanen puntaroi kolumnissaan *Helsingin Sanomissa* 28. marraskuuta 1988. Aloite oli jätettävä virolaisille, mutta suomalaiset voivat olla avoimia näiden toivomuksille ja ehdotuksille. Pennanen varoitti erityisesti siitä, että virolaisten ei pidä erehtyä käyttämään suoma-

laisia poliittisena pelivälineenä Moskovaa vastaan.

Tässä olikin viileä viisaus, joka Suomen horisontista katsottuna oli ymmärrettävä ja laajalle levinnyt, mutta joka Suomenlahden etelärannalla oli vaikea sulattaa. Voi ajatella, että virallisen Suomen varovaisuutta lisäsi puoluejohtaja Mihail Gorbatšov, joka näinä aikoina antoi maansa televisiossa Virolle vihaisen ja paikoin kiihkeän, tunnin mittaisen ripityksen. Viron suvereeniusjulistus oli ollut “seikkailupolitiikkaa”. “Se, mitä on tapahtunut Virossa, tekee meidät hyvin levottomiksi. Hyvin levottomiksi.”

Sen sijaan Suomen kansalaisyhteiskunnan halu moraaliseen tukeen kasvoi ripeästi, eikä Viron orastavia päämääriä kyseenalaistettu. Tämä lienee pantu Virossa tyytyväisenä merkille. Kansalaistoiminnalla oli hyvä kasvualusta, jota ravitsivat “tavallisten” suomalaisten omakohtaiset koskemukset virolaisiin. Edellytyksiä tälle loivat presidentti Urho Kekkosen vuoden 1964 Viron-matkan jälkeen alkanut matkustajalaivayhteys Helsingin ja Tallinnan välillä, suomalaisten Virossa käynnistämät rakennusurakat sekä Moskovan vuoden 1980 olympialaisten purjehduslajien kilpailujen järjestäminen Tallinnassa.

Viron kommunistipuolueen yksi uusista johtohahmoista Mikk Titma sanoikin joulukuussa 1988 ymmärtävänsä Suomen hallituksen vastahakoisuuden esittää arvioita Viron tilanteesta ja painotti, että oli oltava “selkeä ero sen välillä, mikä on Suomen hallituksen kanta, ja mikä toisaalta erilaisten kulttuuriyhteisöjen, joilla ei ole virallista vastuuta”.

Vauhtiin päässyt liike kiihdytti Virossa kierroksiaan. Kun Viro kesällä 1989 päätti seuraavan vuoden alusta toteuttaa taloudellisen itsemääräämisoikeuden, Viron korkeimman neuvoston puhemieshistön puheenjohtaja Arnold Rüütel ennakoiti huomattavaa laajenemista siihen asti melko varovaisessa yhteistyössä Suomen ja suomalaisten yritysten kanssa. Nyt voitiin luoda vankka lainsäädännöllinen pohja muun muassa yhteisyrittäyksille ja lisätä näin luottamusta taloussuhteisiin, Rüütel ennusti haastattelussaan.

Helsingin Sanomien Erkki Pennanen sanoi taloudellisen autonomian merkitsevän sitä, että ovet olivat auki suorille liikeyhteyksille. “Enää ei tarvitse edes häveliäisyssyistä kiertää Moskovan ministeriöiden tai ulkomaankaupparyitysten kautta.” Pääkirjoituksessaan 29. heinäkuuta *Helsingin Sanomat* vertasi Viron taloudellista itsemääräämisoikeutta Suomen vuoteen 1863. Silloin suuriruhtinaskunta sai oman valuutan,

joka eriytti sen talouselämän vakaalle uralle “tsaari-Venäjän inflaatioalttiista, feodaalisesta suurvaltataloudesta”.

Kesästä 1989 lähtien voimistuneen vironvenäläisten Interliikkeen sävyttämässä ilmapiirissä Tartossa käynyt *Helsingin Sanomien* Olli Kivinen huomasi virolaisten katseiden kohdistuvan yhä selvemmin Suomeen, mistä toivottiin niin henkistä kuin materiaalista apua hyvin vaikeaan tilanteeseen. Neuvosto-Viron uusi varaulkoministeri, Suomen yliopistoissa vuosikymmenen viron kielen lehtorina toiminut Toivo Kuldsepp kopaisi haastattelussaan aihetta, joka nyt 2000-luvun alussa Viron liittyyessä Euroopan unioniin on yhä mitä ajankohtaisiin. Kuldsepp torjui Suomessa virinneet toiveet saada Virossa halpaa työvoimaa: “Suoraan sanottuna minä karsastan ajatusta virolaisten siivoojien tai muurarien käyttämisestä lääkkeenä Suomen työvoimapulaan.” Suomi auttakoon Viron jälleenrakentamista tarjoamalla tänne saapuville virolaisille kokemusta ja koulutusta, jota nämä hyödyntäisivät kotiin palattuaan.

“NEUVOSTOLIITON LEGITIIMIT TURVALLISUUSEDUT”

Viron korkein neuvosto hyväksyi vuoden 1989 loppupuolella päätöslauselman, jonka mukaan Viron liittäminen Neuvostoliittoon 1940 oli laitton, ja helmikuussa 1990 lähes 4 000 paikallisneuvostojen ja korkeimman neuvoston edustajaa antoi julistuksen, jossa itsenäisyyden palauttaminen asetettiin päämääräksi. Näihin aikoihin valittu epävirallinen mutta arvovaltainen Viron kongressi asettui samalle kannalle. Uuden vaalilain mukaan valittu korkein neuvosto totesi maaliskuussa 1990, ettei se tunnusta Neuvostoliiton miehitystä Virossa ja että vanha Viron tasavalta on oikeudellisesti yhä olemassa. Siksi Viron sosialistisen neuvostotasavallan nimi muutettiin Viron tasavallaksi. Moskova julisti tällaisen päätöksen laittomaksi.

Joka tapauksessa Virossa alkoi nyt siirtymäkausi kohti itsenäisyyttä. Jyrkentynyt kurssi oli haaste Suomelle, jonka virallinen viilleys sai pian kiterää palautetta. Korkeimman neuvoston puhemies Ülo Nugis totesi haastattelussa huhtikuun alussa 1990: “En haluaisi millään moittia heimoeljiä, suomalaisia, mutta on totta, että kaikista länsimaista kaikkein arimpia ja varovaisimpia näyttävät olleen Ruotsi ja Suomi.” Hänen mielestään tehokkain Suomesta saatava tuki ehkä olisi, jos Suomen hal-

litus julkistaisi Viroa tukevan kannan.

Uuden korkeimman neuvoston “esimieheksi” eli valtionpäämieheksi (presidentiksi) valittu Arnold Röötel oli ehkä hitusen pidättyvämpi: “Suomen hallitus ja presidentti päättävät itse, mikä heistä on oikein, mutta ilman muuta odotamme kaikilta kansoilta tukea Viron kansan tavoitteille.” Pisimmälle Suomen ymmärtämisessä meni ulkoministeriksi nousemassa oleva Lennart Meri, joka *Helsingin Sanomien* haastattelussa huhtikuun alussa sanoi, että Suomen ulkopolitiikka on ollut taitavissa käsissä ja Virolla oli siitä paljon oppimista. – Tällaisesta linjauksesta Meri on pitänyt kiinni myöhemminkin.

Nugisin ja Röötelin toivomaa tuen ilmaisua Suomesta ei tullut, päinvastoin. Puolustusvoimien pääesikunnan päällikkö, kenraaliluutnantti Gustav Hägglund ilmoitti keskustelussaan ruotsalaisen lehtimiesryhmän kanssa, että Neuvostoliitolla oli legitiimit turvallisuusedut Itämeren rantavaltioissa ja että Neuvostoliiton rajat ovat pyhät. Ja kun huhtikuussa presidentti Koivisto keskusteli ulkomaantoimittajien kanssa, hän vastasi kysymykseen, oliko Neuvostoliitolla legitiimejä turvallisuusintressejä Baltian alueella: “On.”

Liettuan jouduttua itsenäistymispäätöksensä takia yhteentörmäykseen Moskovan kanssa ja tilanteen kärjistyessä kriittiseksi maan presidentti esitti länsimaille avunpyynnön. Maaliskuun 27. päivänä 1990 antamassaan lausunnossa ulkoministeri Pertti Paasio tähdensi, että Suomen kannalta oli tärkeää, että Baltian alueen ristiriidat ratkaistaan neuvottelujen avulla turvautumatta voimakeinoihin. “Neuvostoliiton naapurina ja Itämeren valtiona Suomi haluaa korostaa, että Baltiassa, ja nyt ajankohtaisessa Liettuan tilanteessa, olisi osoitettava malttia ja kärsivällisyyttä.” Ministeri myös torjui Suomen pidättyviä kannanottoja kohtaan suunnatun kritiikin; Suomen lausunnot eivät poikkea asiasisällöltään muiden länsimaiden lausunnoista. “Sävyeroja ehkä on, mutta ne johtunevat kulttuurieroista.”

Televisiossa Paasio vielä alleviivasi, että on eri asia, mitä julkinen sana sanoo ja mitä maan vastuullinen johto lausuu. “Sillä on oma painonsa.” Kun ulkoministeriltä oli tivattu, miksi kansalaisten ja virallisen Suomen kannanottojen välillä oli niin suuri ero, hän lausahti: “Ja ei kai kansan mielipidettä ole mitattu.”

Taistolaiskommunistien johtajan, kansanedustaja Esko-Juhani Tennilän mielestä oli mitattu. Hän arvioi enemmistön suomalaisista toivovan, että Neuvostoliiton rajat pysyisivät nykyisellään, eli että Baltian maat eivät lähtisi omille teilleen. Poliittisen muutosliikkeen kärjessä olevat Baltian kansanrintamat olivat Tennilän mielestä “separatistisia liikkeitä”, jotka “leikkivät kansojen kansallismielisillä tunteilla”. Helsingin apulaiskaupunginjohtaja Erkki Tuomioja sen sijaan patisti sosiaalidemokraatteja ilmaisemaan selvän myönteisen kannan Liettuan itsenäistymispyrkimyksille.

Tavattuaan alkuvuodesta 1990 Viron kommunistisen puolueen johtajan Vaino Väljaksen presidentti Koivisto kirjasi mietteitään Suomen Vironpolitiikasta: ensi sijalla olivat suhteet Moskovaan, toisella sijalla suhteet Moskovan silloiseen johtoon ja kolmannella sijalla suhteet virolaisten pyrkimyksiin. Yllättävää on, että Koivisto – muistelmiensa mukaan – vasta nyt määräsi, että Viron tapahtumien seuranta oli pantava systemaattiselle pohjalle. Koiviston ajattelu lienee kulkenut sitä rataa, että ylläpitämällä yhteyttä Gorbatšoviin ja tukemalla – tai ainakin olemalla järkyttämättä – tämän uudistuspolitiikan jatkumista hän ikään kuin kiertotien kautta tukisi myös Baltian olojen vapautumista.

Suomessa katsottiinkin Baltian kehitystä paljolti Neuvostoliiton näkökulmasta. Jo syyskuussa 1989 Koivisto oli kirjoittanut Yhdysvaltain presidentille George Bushille pelostaan, että baltit menevät liian pitkälle ja siten vaarantavat sekä oman tilanteensa että Neuvostoliiton koko uudistusprosessin etenemisen.

Suomen pienten askelten politiikan mukaisesti valtiollinen Finnair käynnisti maaliskuun lopulla 1990 säännölliset reittilennot Tallinnaan – neitsytmatkalla oli mukana eduskunnan puhemies Kalevi Sorsa – ja huhtikuun puolimaissa avattiin Viron pääkaupungissa Suomen sivukonsulaatti. Vanhastaan Suomen Leningradin-pääkonsulaatin virkailija oli käynyt tiettyinä päivinä Tallinnassa.

SUOMI SIIRTYY POHJOISMAIDEN RUOTUUN

Keväällä 1990 Tanskan ulkoministeri Uffe Elleman-Jensen puuhasi Kööpenhaminaan Pohjoismaitten ulkoministerien kokousta keskustelemaan mahdollisesta avusta Baltian tasavalloille. Kokoukselle suunniteltiin julistusta, jossa mainittaisiin Baltian maiden oikeus itsenäisyyteen. Tanskan ulkoministerin otteista ärtynyt Koivisto sanoi ulkoministeri Pertti Paasiolle, että Suomen ulkopoliittikkaa ei voida tehdä siten, että yksi Pohjoismaa kutsuu koolle kokouksen, ja sitten hyväksytään kantoja, jotka eivät ole Suomen omaksumien kantojen mukaisia. Suoranaista painostusta harjoitti Suomessa käynyt ja Neuvostoliiton johdon kantoja edustanut Juri Derjabin – suomalaisten hyvin tuntema nimi-merkki Juri Komissarov – todetessaan Paasiolle, että jos Kööpenhaminassa hyväksyttäisiin julkilausuma, jonka Moskova tulkitsisi Neuvostoliitolle epäystävälliseksi, sillä olisi huomattavia ja välittömiä vaikutuksia Baltian maiden kanssa käytäviin keskusteluihin.

Tanskalaisten kokouksen hyväksyttäväksi laatima julkilausuma oli Koiviston mielestä provokatiivinen. Suomi kieltäytyi hyväksymästä sitä ja lähetti Kööpenhaminaan ministerin sijasta valtiosihteerin. Kokous vesittyi, mihin Suomi oli tanskalaisten mielestä syyllinen.

Euroopan neuvoston yleiskokouksessa Strasbourgissa toukokuun alkupuolella 1990 kutsuvieraana ollut ja Baltian ongelmiin julkisuudessa niukasti kantaa ottanut presidentti Koivisto sanoi Suomen seuraavan huolestuneena ja myötätuntoisena Baltian kansojen pyrkimyksiä löytää oikeat menettelytavat pyrkiessään itsenäisyyteen, “johon Neuvostoliiton perustuslakikin heidät oikeuttaa”. Koivisto myös huomautti, että Baltian maat eivät ottaneet tarpeeksi huomioon Moskovan tarpeita. Hän tähdensi, että tietomme Baltian alueen asioista olivat sillä hetkellä vähäiset. Siksi hän ei Euroopan neuvoston parlamentaarikkojen pyynnöistä huolimatta suostunut Baltian ja Moskovan välisten neuvottelujen välittäjäksi.

Peräänkuuluttamiaan tietoja Koivisto ei hevin saanutkaan. Kun presidentti Rүүitel vieraili Helsingissä elokuussa 1990, Koivisto teki hänelle kysymyksiä, joihin hän mielestään sai “mitä epätyydyttävimpiä, ympäripyöreitä” vastauksia. “Kerroin Rүүitelille Suomen kokemuksista ja

sotien opetuksista, siitä että oli parempi hakea ystävät läheltä ja viholliset kaukaa. Totesin, että Neuvostoliitto oli meille tärkeä ja hyvä naapuri.” – Tässä kiteytyikin Suomen valtionjohdon pitkän linjan näkemys.

Syksyllä 1990 lehdistä tapaa sellaisia otsikoita kuin “Viron laulavan valankumouksen kiihko vaimeni väsymykseksi” ja “Harva uskaltaa enää uskoa nopeaan itsenäistymiseen”. Samalla alkoi myös siihen asti jokseenkin tiiviissä virolaisrintamassa esiintyä rakoilua, ja loppusyksystä Tallinnassa oli jo meneillään reipas valtataistelu. Yhteinen vihollinen ei enää jaksanut yhdistää.

Kun Pariisissa marraskuussa 1990 oli koolla Etyk-maiden huippukokous, presidentti Koivisto käytti Suomen puheenvuoron. Muut Pohjoismaat ottivat voimakkaasti kantaa Viron, Latvian ja Liettuan puolesta ja toivoivat näkevänsä ne Etykissä, mutta Koivisto ei edes maininnut näitä maita. *Helsingin Sanomat* kummasteli tätä. Suomen yleinen mielipide lähes varauksetta tuki Baltian maiden itsenäisyyspyrkimyksiä, ja siksi presidentin liioiteltu Baltiaa koskeva varovaisuus herätti lehden mielestä ajatuksen, että hän otaksui Neuvostoliiton palaavan voimapolitiikkaan ja soveltavan uudelleen väkivaltaa suhteissaan pienempiin naapureihinsa.

Joulukuussa 1990 kanta näyttäisi lieventyneen, sillä Suomikin esiintyi pohjoismaisessa ruodussa. Kööpenhaminassa koolla olleet Pohjolan ulkoministerit antoivat julkilausuman, jossa he ilmaisivat toivonsa, että Baltian tasavaltojen itsenäisyyspyrkimykset toteutuisivat Neuvostoliiton hallituksen kanssa uudelleen aloitettavien neuvottelujen kautta. Ulkoministeri Paasion mukaan lausuma merkitsi muutosta Suomen siihenastiseen Baltian-politiikkaan; paikalla olleen ulkoministeri Lennart Meren mielestä lausuman sanamuoto olikin paras siihenastisista. Kun aiemmin Suomi oli puhunut Baltian kohdalla kansallisesta itsemääräämisoikeudesta, muut Pohjoismaat taas itsenäisyydestä, Suomi läheni nyt muuta Pohjolaa.

Mutta ei railo aivan ummessa ollut, vain riitteessä. Tammikuun alussa 1991 Helsingissä pääministeri Harri Holkerin tavannut Viron pääministeri Edgar Savisaar jaotteli maat kahteen luokkaan sen mukaan, miten ne suhtautuivat Baltian tilanteeseen. Toiset pitivät kysymystä Neuvostoliiton sisäisenä asiana, toiset taas katsoivat sen olevan kansainvälinen, toisen maailmansodan seurausten korjaamiseen liittyvä kysymys. Suomi kuului Savisaaren mielestä ensiksi mainittuihin.

ISOVELI LÄKSYTTÄÄ

Kun tilanne kärjistyi erityisesti Liettuassa, Koivisto sanoi hallituksen ulkoasiainvaliokunnan kokouksessa 9. tammikuuta 1991, että häntä oli entistä enemmän alkanut askarruttaa Baltian-kysymys. Niin Suomen kansalle kuin balteillekin oli kerrottava realiteetit. “Baltit ovat tihenevässä tahdissa pyytäneet meitä puuttumaan heidän asioihinsa, ja nyt siten puututaan”, presidentti sanoi ulkoministerilleen.

Seuraavana päivänä Koivisto piti reaali politiikan oppitunnin, tiedotustilaisuuden, jossa hän *Helsingin Sanomien* mukaan suorastaan häkellyttävän tylysti ja isovelimäisesti läksytti eteläisiä naapureitamme poliittisesta taitamattomuudesta ja ihmetteli, miksi siellä ei ole otettu varteen Suomen arvokkaista kokemuksista suhteiden rakentelussa suureen naapuriin. “Koiviston ryhtyminen balttien julkiseksi oppimestariksi on paitsi kiusallista myös yllättävää, koska hän itse on aiemmin osoittanut erityistä herkkähipiäisyyttä ruotsalaisia isoveli-asenteita kohtaan.” Koivisto tähdensi, että Suomen kansallinen etu on, että Neuvostoliitto ei hajoa.

Entä jos neuvostojoukot turvautuvat voimatoimiin, jopa verenvuodatukseseen Baltiassa? “Minun tiedossani ei ole, että olisi olemassa jokin erikoinen vaara verenvuodatukseseen”, Koivisto sanoi, vaikka Baltian parlamenttien puhemiehet olivat sellaiseen viitanneet.

Seuraavana päivänä veri vuoti Liettuan Vilnassa, ja 13.1. toistakymmentä ihmistä sai surmansa, kun Neuvostoliiton erikoisjoukot ottivat haltuunsa Vilnan televisiotorinin. Verenvuodatus levisi myös Latvian Riikaan, mutta ei Viroon. Tammikuussa Baltian tasavallat löysivät pelastusrenkaan, kun ne solmivat Boris Jeltsinin Venäjän kanssa sopimuksen, jossa muun muassa tunnustettiin osapuolten oikeus valtiolliseen itsenäisyyteen. Venäjällähän oli sama päämäärä kuin balteilla: irti Neuvostoliitosta.

Vilnan verilöylystä kesti vielä runsaat puoli vuotta, ennen kuin Moskovan elokuinen vallankaappaussekoilu johti Baltian tasavaltojen itsenäisyyden palauttamiseen. Sen tunnustamisessa – tai itse asiassa vanhojen diplomaattisuhteiden palauttamisessa – Suomi sitten toimikin nopeasti.

Nyt kun näistä tapahtumista on kulunut puolentoista vuosikymmentä, saa sekä sanoista että teoista sen kuvan, että menneet on unohdettu kummankin puolen Suomenlahtea. Unohtaminenkin on reaali politiikkaa – niin kuin virallisen Suomen tuolloinen viileä linja.

2. VAPAA SUOMALAINEN, EPÄVAPAA VIROLAINEN

KARTANOHERRUUS JA MAAORJUUS

Amerikanvirolainen yhteiskuntatieteilijä, professori Rein Taagepera lausahti taannoin kirjoittajalle oman selityksensä sille, miksi Viro taipui syksyllä 1939 Neuvostoliiton vaatimuksiin ja menetti pian itsenäisyytensä, mutta suomalaiset ryhtyivät vastarintaan ja säilyttivät itsenäisyytensä. Taageperan mukaan tämä johtui siitä, että virolainen talonpoika – siis kansan ydin – oli vuosisadat ollut (saksalaisen) aatelin alistamassa epävapauden tilassa ja lopuksi suoranaudessa maaorjuudessa, mutta suomalainen talonpoika taas oli vanhastaan ollut itsenäinen ja itsepäinen, siis vapaa.

Perustelu ei liene mahdoton; voihan näinkin tarkastella kansallisen historian piirteitä ja niiden vaikutusta poliittiseen käyttäytymiseen. Joka tapauksessa voi sanoa, että suurin historiallinen ero suomalaisten ja virolaisten välillä on siinä, että virolaisen talonpojan menneisyyttä leimaa epävapaus, kun taas suomalainen talonpoika on ollut vapaa. Ja tämä ero pätee vielä uudemminkin historiassa, sillä koko toisen maailmansodan jälkeisen Neuvostoliiton-miehityksen ajan virolainen talonpoika oli epävapaa.

Tanskalaiset ja saksalaiset valloittajat työntyivät virolaisten alueelle 1200-luvun alkupuolella ja juurruttivat sinne feodalismien eli läänitysjärjestelmän. Kantaväestö painettiin asteittain epävapauden tilaan. Virolaiset joutuivat yhä enemmän ja enemmän luovuttamaan alun perin omistamaansa talonpoikaismaata muukalaiselle eli saksalaiselle aatelille – Tanska vetäytyi Virosta 1300-luvun puolivälissä – sekä suorittamaan sille kasvavia päivätöitä ja monenlaisia maksuja. Virolainen talonpoika sidottiin turpeeseen, eli hän joutui perintöalamaisuuteen; hän ei voinut edes muuttamalla pois vapautua kartanonherran otteesta.

Kohtalokasta oli vielä se, että Viroon – tätä käsitettä voinee selkeyden vuoksi käyttää, vaikka oikeampaa olisikin ennen vuotta 1918 puhua virolaisten asuinalueesta – feodalismi levisi ankarimmassa muodossaan. Saksalaismaailman läntisellä vyöhykkeellä ei erioikeuksia ollut luovutettu yhtäaikaaisesti samalle henkilölle, vaan yhdet olivat saaneet läänitysherruuden puitteissa alustalaistensa henkilöön, toiset näiden verovelvollisuuteen tai työsuorituksiin kohdistuvia oikeuksia, kolmannet taas tuomiovaltaan liittyviä valtuuksia. Oli syntynyt ruumiinherruuksia, maanherruuksia tai tuomioherruuksia.

Viroon sen sijaan juurtui läänitysherruuden pisimmälle kehitetty muoto, kartanoherruus, kun lääninherrat alueita vasalleilleen läänittäessä antoivat näille oikeuden kantaa verot alustalaisiltaan, vaatia näiltä päivätöitä ja käyttää heihin tuomiovaltaa. Julkisoikeudelliset valtuudet keskittyivät siis yksin ja vieläpä yksityisiin käsiin. Kartanoherruus ja perintöalamaisuus syvenivät seuraavina vuosisatoina, ja syvimpään epävapauden tilaansa virolainen talonpoika joutui vasta 1700-luvulla, valistuksen vuosisadalla. Tuolloin virolaisten asuinalueella oli runsaat tuhat kartanoa eli moisiota. Syytä on vielä huomata, että koska Viroon ei milloinkaan siirtynyt saksalaista talonpoikaista, sosiaalinen raja ja kansallisuusraja kulkivat käsi kädessä. Yläluokka oli saksalaista, epävapaa rahvas virolaista. Olla virolainen tarkoitti samaa kuin olla talonpoika.

Vertailu suomalaisen talonpojan kohtaloon paljastaa jyrkän eron. Ruotsin vallan työntyminen 1100-luvulta lähtien ei kyseenalaistanut yksityistä talonpoikaista maanomistusta ja talonpoikien henkilökohtaista vapautta; feodalismi ei näet sanan varsinaisessa merkityksessä tullut Suomeen eli Ruotsin Itämaahan.

Itämaan talonpojissa oli niin suomen- kuin ruotsinkielisiä, joten kieliraja ei tässä mielessä merkinnyt sosiaalista rajaa. Säätyläistö, herrasväki, oli kyllä pitkään ruotsinkielistä, mutta kansallisuudeltaan suomalaista, ei siis ruotsalaista. Oma omituisuutensa oli sekin, että suomalaiset saivat vuodesta 1362 oikeuden osallistua Ruotsin kuninkaanvaaliin. Tätä koskevan julistuskirjeen mukaan 12 talonpojan oli saavuttava Itämaan kansan edustajina kuningasta valitsemaan. Kun 1500-luvulla Ruotsin valtakuntaan vakiintuivat säätyvaltiopäivät, talonpojatkin saivat sellaisen eurooppalaisen harvinaisuuden kuin oman täysivaltaisen säädyn, johon edustajat valittiin koko valtakunnan alueelta, siis myös Suomen puolelta.

Virolaisen talonpojan historian tärkeä rajapyykki saavutettiin 1810-luvulla, jolloin talonpojat saivat henkilökohtaisen vapauden, mutta kaikki se maa, jota he olivat viljelleet, jäi kartanonherran omistukseen ja talonpoika itse pysyi vielä tämän tuomiovallan puristuksessa. Työpanostaan vastaan talonpojat alkoivat vuokrata kartanolta maata viljeltäväkseen. Maaorjuuden lakkauttaminen ei siis tyydyttävästi ratkaissut ongelmia, vaan siihen kului vielä vuosikymmeniä.

Suomessa torpparilaitos vastasi aika pitkälle Virossa nyt vallitsevaa tilanetta. Torppari oli vuokratilajelijä, joka maksoi päätilalle vuokraa tekeväksi sille töitä. Torppareita oli 1860-luvulla yli 60 000. Torpparilaitos ei ollut luonteeltaan feodaalinen, sillä maanomistajan ja maanvuokraajan suhde oli pelkästään taloudellinen eikä antanut edelliselle julkisoikeudellista valtaa jälkimmäiseen nähden.

Vuonna 1866 annettiin Virossa laki kunnallisesta itsehallinnosta, ja se siirsi paikallisten asioiden hoitoa talonpojille. Kaikki veroa maksavat talonpojat, niin talolliset kuin vuokratilajelijät, tietyssä määrin jopa tilattomatkin, saivat olla valitsemassa kunnan päättävää elintä, kuntakokousta. Sen toimialaan kuuluivat muun muassa poliisitoimi, veroista päättäminen ja kouluista huolehtiminen.

Tärkeää oli sekin, että 1860-luvulla vihdoinkin käynnistyi myös maan myyminen. Se eteni Pohjois-Virossa hitaammin kuin etelämpänä Liiwinmaalla, missä 1880-luvun alkuun mennessä 60 prosenttia tiloista oli lunastettu talonpoikien omiksi. Vuosisadan lopulla Etelä-Viron lukema oli 86 prosenttia, mutta Pohjois-Virossa vasta runsaat 50 prosenttia. Alkoi syntyä maansa omistavien tilallisten luokka, kun viljelmiä rupesi ostojen kautta siirtymään talonpoikien yksityisomaisuudeksi.

Samoihin aikoihin 1860-luvulla Suomessa alkoi säännöllinen valtiopäivätyö, ja oman, täysivaltaisen säätönsä kautta talonpojat pääsivät vaikuttamaan suuriruhtinaskunnan asioihin.

VAPAUDESTA KOLHOOSIIN

Huomattava, jopa ratkaiseva, vaikutus rahvaan aseman kohentumiseen ja talonpoikien valveutumiseen oli virolaiskansallisella ja suomalaiskansallisella liikkeellä 1800-luvun puolimaissa. Äidinkielen – viroin ja suomen – viljely otti pitkiä askeleita omakielisten koulujen ja sanomaleh-

tien yleistyessä. Esimerkiksi virolaisten asuinalueella oli 593 kansakoulu vuonna 1834, ja vuonna 1852 niitä oli jo 1 017. Niin virolaisten kuin suomalaistenkin lukutaito oli yleinen – edellisten yleisempi kuin jälkimmäisten – mikä oli tärkeä edellytys osallistumiselle yhteiskunnalliseen toimintaan.

Virossa talonpoikaismaan myyminen oli edennyt siten, että ensimmäisen maailmansodan aattona koko virolaisalueen talonpoikaismaasta reilut 80 prosenttia oli myyty talonpojille. Tästä huolimatta saksalainen aateli säilytti maaseudulla taloudellisen ylivallan. Niinpä 1914 suurtilat omistivat yhä 42 prosenttia viljelysmaasta, ja niiden keskimääräinen pinta-ala oli runsaat 2 000 hehtaaria, kun taas virolaisiin käsiin myytyjen tilojen pinta-ala oli keskimäärin 32 hehtaaria. Koska talonpojille myytävän maan määrä oli rajallinen ja hinta korkea, virolaiseen talonpoikaan jäi maannälkä, joka tyydyttyi vasta itsenäistymisen jälkeen toteutetussa maareformissa – ei tosin silloinkaan täysin.

Vuoden 1919 radikaali maareformi oli edellisenä vuonna itsenäistyneen Viron tasavallan voitto sisäisessä herruustaistelussa. Saksalaisten omistamien suurtilojen pinta-alasta 96,6 prosenttia eli 2 346 500 hehtaaria pakkolunastettiin valtiolle, ja niistä maksettiin korvaus, joka oli ehkä noin kolme prosenttia käyvästä arvosta. Pakkolunastetusta maasta muodostettiin 56 000 asutustilaa, jotka talonpojat saivat haltuunsa joko ostamalla pitkäaikaisten lainojen turvin tai vuokraamalla eliniäksi. Etusija oli vapaussodan rintamamiehillä. Vuonna 1929 Virossa oli 133 000 maatilaa, ja niiden keskimääräinen viljelyala oli 23 hehtaaria.

Suomessakin maanomistusasioita järjesteltiin. Maanvuokraajien ja koko tilattoman väestön aseman kohentaminen sai vauhtia syksyllä 1918 hyväksytyssä torpparilaissa. Se antoi maanvuokraajalle oikeuden lunastaa tilansa itsenäiseksi. Toiseen maailmansotaan mennessä lunastusoikeutta oli käyttänyt yhteensä 100 000 maanvuokraajaa, joiden haltuun siirtyi lähes miljoona hehtaaria maata. Torpparivapautusta täydensi 1922 hyväksytty Lex Kallio, joka antoi valtiovalle oikeuden pakkolunastaa maata jaettavaksi maata omistamattomille maatyöläisille. Tällaiset toimet lisäsivät Suomessakin pientilavaltaisuutta. Niinpä 1929 lähes kolme maatilaa neljästä omisti peltoa vähemmän kuin kymmenen hehtaaria.

Viron tasavallan synnyn jälkeen lujittuneen itsenäisen talonpoikaismaan

kan elinaika jäi lyhyeksi. Kun Viro toisen maailmansodan aikana liitettiin Neuvostoliittoon, alkoi talonpojan matka uudelleenlaiseen kartanoheruuteen, kohti kollektivoitua maataloutta ja sen sovhooseja ja kolhooseja. Neuvostovallan ensimmäisinä vuosina maatalouspolitiikka oli varovaista. Maauudistuksessa valtio kyllä takavarikoi maa-alueita, mutta radikaali ja väkivaltainen kollektivointi toteutettiin vasta keväällä 1949. Kun kollektivoitujen tilojen osuus oli 20. maaliskuuta 8,2 prosenttia ja kolhooseja oli 641, luvut olivat kuukautta myöhemmin jo 63,8 prosenttia ja 2 753 kolhoosia, joissa keskimäärin oli noin 30 taloutta. Lokakuussa 1949 kollektivoitujen tilojen osuus oli 78 prosenttia, ja kesällä 1952 luvuksi ilmoitettiin 97,1 prosenttia.

Pakkokollektivointia vauhdittivat joukkokarkotukset, ja kymmeniätuhansia maaseudun asukkaita kyyditettiin maaliskuussa 1949 muutamassa päivässä Neuvostoliiton sisäosiin. Juuri tämä selittää edellä kuvatun kollektivoinnin huipun ajoittumisen. Karkotuksin paitsi helpotettiin kollektivointia myös nujerrettiin virolaisten kansallista selkärankaa ja niin sanottujen metsäveljien liikkeen merkeissä jatkunutta miehityksen vastustamista.

MAANVILJELIJÄT JA EU

Suomessakin toinen maailmansota aiheutti maanomistukseen ja koko yhteiskuntaan ulottuvia järjestelyjä. Moskovan välirauhan jälkeen syksyllä 1944 oli luovutetun Karjalan väestö, noin 450 000 henkeä, joista valtaosa oli maatalousväestöä, asutettava uudelleen muualle Suomeen. Heille oli hankittava maata viljeltäväksi, eikä vain heille, vaan myös rintamamiehet sekä sotalesket ja -orvot tarvitsivat sitä. Siirtoväen asuttaminen onnistui nopeasti sekä viranomaisten että siirtoväen oman aktiivisuuden ansiosta. Vuoden 1945 maanhankintalain mukaan ensisijaisesti valtio, kunnat, seurakunnat ja yhtiöt olivat velvollisia luovuttamaan maata edellä kuvattuihin tarkoituksiin, mutta myös yksityiset tietyn asteikon mukaan.

Toteutettu maanomistusreformi oli Euroopan radikaaleimpia. Suurin osa siirtoväestä asutettiin Etelä- ja Keski-Suomeen, mutta jotta kuntien kielisuhteet eivät muuttuisi – siirtoväkihän oli suomenkielistä – siirtolaisia ei juuri lainkaan sijoitettu ruotsinkielisiin kuntiin.

Purettaessa kollektivoitua systeemiä Virossa 1990-luvulla maat on palautettu entisille omistajille – oli tämä sitten tallinnalainen liikemies tai kanadalaisessa vanhainkodissa elämänsä ehtoota viettävä ulkovirolainen leskirouva. On selvä, että valmiudet tarttua auran kurkeen ja aloittaa yksityinen maanviljely eivät ole olleet hyvät. Perinne puuttuu, ja taidot ovat ruostuneet.

Muitakin haasteita riittää. Viron maataloustuotteille ratkaisevan tärkeä vienti itään, erityisesti Pietariin, on korkeiden tullimaksujen vuoksi romahtanut. Myöskään Euroopan unioniin ei uppoa – ainakaan kohtuuhintaan – maataloustuotteita. Suomessa maataloustuottajat suhtautuivat kriittisesti Euroopan unioniin liittymiseen, koska maataloustukien katsottiin pienenevän ja alan ajautuvan ahdinkoon. Muutaman vuoden jäsenyys on osoittanut pelot ainakin jossakin määrin oikeutetuiksi, ja uusien jäsenmaiden liittyminen keväällä 2004 kiristää unionin rahapussin suun yhä tiukemmalle.

Virolaisen talonpojan mielipide eroaa kiinnostavalla tavalla suomalaisesta. Vuoden 2002 mielipidetiedustelussa noin 75 prosenttia sikäläisistä maataloustuottajista tuki EU:hun liittymistä. Miksi? Siksi, että unionin maataloudelle maksama tuki on supistettunakin tuntuvasti suurempi kuin se, minkä Viron valtio on maksanut viljelijöille.

3. PUOLITOISTA KUVERNEMENTTIA JA YKSI SUURIRUHTINAS- KUNTA

Suomi ja Viro itsenäistyivät samoihin aikoihin: Suomi joulukuussa 1917, Viro helmikuussa 1918. Tässä tärkeässä käänteessä niiden takana oli erilainen historia ja siksi myös erilaiset eväät itsenäisyyden rakentamiseksi.

Venäläiset miehittivät virolaisten asuinalueen 1710, ja juridisen vahvistuksen liitos sai Uudenkaupungin rauhassa 1721. Sitä ennen Pohjois-Viro oli kuulunut Ruotsin suurvaltaan vuodesta 1561 ja muukin osa virolaisten asuinalueita vuodesta 1629. Vuoden 1710 antautumissopimuksessa tsaari tunnusti alueen (saksalaiselle) aatelille sen aikaisemmat erioikeudet, ja näin tulivat voimaan määräykset evankelisesta uskonnosta, saksalaisesta hallinnosta ja oikeudenkäytöstä, saksan kielestä virallisena kielenä sekä aatelin maanomistusoikeudesta ja talonpoikien epävapaudesta.

Hallinnollisesti virolaisten asuinalue kuului keisarikunnassa kahteen kuvernementtiin eli provinssiin: pohjoisosa Tallinnan tai Viron kuvernementtiin ja eteläinen osa Liivinmaan kuvernementtiin. Ajoittain ne yhdessä Kuurinmaan kuvernementin kanssa muodostivat kenraalikuvernöörin hallitseman kokonaisuuden, kenraalikuvernementin. Se oli kenraalikuvernöörin kautta suoraan tsaarin alainen, kun taas yksittäiset kuvernementit oli alistettu Venäjän sisäministeriölle.

Viron ja Liivinmaan provinssien saama aatelin itsehallintojärjestelmä tarkoitti sitä, että aatelin vanhat itsehallinto-oikeudet vahvistettiin, mutta väestön pääosalla, virolaisella rahvaalla, oli oikeuksia niukasti. Baltiansaksalaisilla aatelisilla itsehallintoelimillä – maapäivillä ja maaneuvostolla – oli paitsi lainsäädäntö- ja verotusoikeus myös tuomiovalta. Kaupungeilla säilyi vanha itsehallinto 1800-luvun loppupuolelle asti.

Paikallisen itsehallinnon toteutuminen Virossa 1860-luvulta alkaen

kouli rahvasta oman yhteisönsä asioiden hoitoon, mutta ei kasvattanut sellaista laaja-alaisempaa poliittista kokemusta, jota suomalaiset autonomisen asemansa takia hankkivat keisarikunnassa runsaan sadan vuoden ajan ennen itsenäistymistään.

Venäjään 1809 liitetyn Suomen autonomia oli laaja. Suuriruhtinaskunnalla oli omat nelisäätyiset valtiopäivänsä, kunnes 1906 siirryttiin yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valittavaan yksikamariseen eduskuntaan. Toimeenpanovaltaa suuriruhtinaskunnassa käytti suomalaisista koostuva senaatti eli hallitus, ja lisäksi Suomella oli oma sotaväkenensä, joka vuoden 1878 lain mukaan perustui yleiseen asevelvollisuuteen. Oma rahayksikkö, markka, tuli käyttöön 1860, ja suuriruhtinaskunnan ja keisarikunnan välillä oli virallinen tulliraja. Venäläisten levittäytymisen esti Suomen oma kansalaisuus.

Virolaisilla ei siis ollut mahdollisuutta ”harjoitella” valtiollisten asioiden hoitamista ennen itsenäistymistä, kun taas suomalaisilla tällaista kokemusta kertyi yli vuosisadan ajalta. Sopii kuitenkin kysyä, oliko kokemattomuudesta virolaisille haittaa itsenäistä valtiota rakennettaessa ja oliko hankitusta kokemuksesta suomalaisille etua. Pikaisesti ajatellen vastaaminen tuntuu helpolta, mutta sitä se ei ole. Vastaamista yritetään luvussa 6.

4. ITSENÄISTYMISS- AJATUKSEN LYHYET JUURET

HOUKUTTELEVAT MUTTA VAARALLISET TIRKISTYSAUKOT

Ajatus itsenäisyydestä on tyypillisesti ilmiö, jonka juuret halukkaasti tahdotaan työntää mahdollisimman syvälle menneisyyden multa. Itsenäisyyttä näet pidetään usein kansakunnan historiallisen kehityksen huipentumana. Kun lopputulos, itsenäistyminen, tunnetaan, katsotaan menneisyyteen sen tirkistysaukosta ja nähdään helposti sellaisia itsenäistymishalun merkkejä, joita aikalaiset eivät ollenkaan huomanneet, koska niitä ei ollut. Suomen tirkistysaukko on 6. joulukuuta 1917, ja Virolla niitä on kaksi: 24. helmikuuta 1918 ja 20. elokuuta 1991.

On myös muistettava, että vapaus ja itsenäisyys eivät välttämättä tarkoita samaa. Menneisyydessä kyllä näkee vapaustahdon runollisia ilmauksia – aina kansanrunoudesta alkaen. Kun Virossa alkoi venäläistäminen 1880-luvulla ensin baltiansaksalaisten erioikeuksia ja sittemmin virolaisten kansallista liikettä vastaan, virisi vapautta tähdentäviä, usein symboliseen peitekieleen puettuja runollisia ilmauksia. Samoin oli laita Suomessa, kun 1899 alkoi ensimmäinen venäläistämiskausi. Määrätietoisien itsenäistymisohjelman signaaleina ilmauksia ei kuitenkaan saa pitää.

Milloin sitten konkreettiset itsenäistymishalun ilmaukset tulivat poliitisten puolueiden ohjelmaan Virossa ja Suomessa? Eivät sen aikaisemmin kuin syksyllä 1917.

Venäjän helmikuun vallankumous 1917 sysäsi tsaarin syrjään. Valtaan noussut väliaikainen hallitus myöntyi virolaisten vaatimuksiin ja suostui huhtikuussa yhdistämään virolaisten asuinalueen yhdeksi – Viron – kuvernementiksi. Sille myönnettiin väliaikainen, vuoden 1919 alkuun voimassa oleva itsehallinto. Itsehallinnon elimiksi perustettiin vaaleilla

valittava maaneuvosto eli *maanōukogu* ja maahallitus eli *maavalitsus*. Vanhat saksalaisten itsehallintoelimet lakkautettiin. Tällaiseen autonomiaan Virossa tyydyttiinkin, eikä lähdetty vaatimaan eroamista Venäjältä.

Venäjän väliaikainen hallitus palautti venäläistämisvuosien viemät Suomen autonomiset oikeudet, ja tämä alkuun tyydyttikin suomalaisten tarpeet. Heinäkuussa 1917 eduskunta kuitenkin lähinnä sosiaalidemokraattien äänin hyväksyi niin sanotun valtalin, jolla eduskunta julistautui korkeimman vallan käyttäjäksi Suomessa. Valtalaki ei ollut itsenäisyysjulistus, sillä ulkopolitiikka ja sotilasasiat jätettiin siinä edelleen Venäjän hallitukselle. Valtalaki oli voitto sosiaalidemokraateille, sillä lähes kaiken vallan siirtäminen sosialistienemmistöiselle eduskunnalle näytti avaavan tien sosialistiseen Suomeen.

Vastavetona Venäjän hallitus hajotti valtalin säätäneen eduskunnan, ja valtalaki jäi lopulta vahvistamatta. Uusissa vaaleissa sosiaalidemokraatit menettivät ehdottoman enemmistönsä eduskunnassa.

Kun ääriivasemmisto – bolševikit – teki Venäjällä vallankaappauksen lokakuussa 1917, vaikutukset tuntuivat niin Suomessa kuin Virossa. Nyt alettiin haluta irti kaaokseen joutuneesta ja bolševikkien terrorisoimasta Neuvosto-Venäjältä. Suomessa porvarienemmistöinen eduskunta päätti 15. marraskuuta ryhtyä toistaiseksi rajoituksetta käyttämään korkeinta valtaa. Eduskunta nimitti porvarillisen hallituksen toteuttamaan suuriruhtinaskunnan itsenäistymisen, minkä eduskunta hyväksyi 6. joulukuuta.

Suunnilleen samaan tahtiin edettiin Virossakin. Syksyyn 1917 asti Viron puolueet laidasta laitaan toivoivat Venäjän federalisoimista ja Viron kuulumista siihen autonomisena osavaltiona. Esimerkiksi heinäkuussa kokoontunut, koko poliittista kenttää paitsi bolševikkeja edustanut Viron kansalliskongressi (*rahvuskongress*) totesi ainoaksi mahdolliseksi valtiomuodoksi Venäjän federatiivisen tasavallan, jossa Viro olisi autonomisena osavaltiona. Irti Venäjältä ei siis vielä pyritty.

Bolševikkivallankaappauksen jälkeen Virossakin alkoi ääriivasemmiston terrori kasvaa, ja määräysvalta rupesi siirtymään paikallisen itsehallinnon elimiltä – maaneuvostolta ja maahallitukselta – työläis- ja sotamiesneuvostoille. Marraskuun 15. päivänä maaneuvosto – siis samaan aikaan kuin Suomen eduskunta – julistautui korkeimman vallan haltijaksi.

Konferenssissaan 23. ja 24. joulukuuta vasemmistokeskustalainen työpuolue ensimmäisenä Viron puolueena virallisesti päätyi itsenäisyyden kannalle: Viro oli pikaisesti irrotettava Neuvosto-Venäjältä. Tammikuun 13. päivänä 1918 Estonia-teatterissa koolla olleet kaikkien puolueiden edustajat – paitsi bolševikkien, jotka edelleen pitivät kiinni Neuvosto-Venäjän yhteyteen jäämisestä – päättivät julistaa Viron mitä pikimmin itsenäiseksi. Näin tapahtui 24. helmikuuta 1918.

Itsenäistymisen juuret eivät siis kummassakaan maassa olleet syvässä, vaan asia ajankohtaistui viime kädessä Neuvosto-Venäjän tapahtumien – bolševikkien valtaantulon ja terrorin – seurauksena. Tämän jälkeen itsenäisyyden julistaminen kävikin nopeasti, muutamassa viikossa.

KAKSI VIROLAISTA ANALOGIAA

Suomi julistautui itsenäiseksi viime vuosisadalla vain yhden kerran, Viro kaksi. Ensimmäisellä kerralla Viro irtautui 1918 Neuvosto-Venäjältä ja toisella kerralla 1991 Neuvostoliitosta. Kaksi kiinnostavaa analogiaa on syytä nostaa esiin.

Ensiksikin. Virolaiset olivat syksyyn 1917 asti imperiumin lojaaleja alamaisia, eivät separatisteja. He tähtäsivät siihen, että Venäjältä muodostettaisiin federaatio, jonka autonomisena osana Viro olisi. Vasta bolševistisen Neuvosto-Venäjän terrori ajoi virolaiset itsenäistymään.

Poliittisessa kansalaistoiminnassa tärkeään rooliin noussut kansanrintama, *Rahvarinne*, ei 1988 ajanut Viron eroa imperiumista, vaan vaati sille todellista autonomiaa Neuvostoliiton osavaltiona. Helmikuussa 1990 itsenäisyyden palauttaminen asetettiin päämääräksi, ja viimeinen askel sen toteuttamiseksi oli Moskovassa 19. elokuuta 1991 tapahtunut valkankaappausyritys. Seuraavana päivänä Viron korkein neuvosto hyväksyi itsenäisyysjulistuksen.

Nyt kun itsenäisyyttä on kestänyt jo reilut kymmenen vuotta, on näkyvässä, että uuden itsenäistymisen päivästä 20. elokuuta 1991 on tullut samantyyppinen tirkistysaukko kuin oli 24. helmikuuta 1918. Uudenkin itsenäistymisen juuret halutaan – onnekas lopputulos tietäen – työntää huomattavasti kauemmas kuin todellisuus antaisi myöten. Ei kai voi kieltää, ettei ainakin osa virolaisista olisi hiljaa mielessään toivonut itsenäisyyttä jo kauan neuvostovallan aikana, mutta politisoituneen

“heräämisliikkeen” julkisuudessa esittämiä lausumia tarkastellessa saa sen kuvan, ettei vielä 1988 eikä ehkä 1989:kään Neuvostoliitosta irtautuminen suinkaan ollut päämäärä. Oltiin kyllä – aivan kuten 1917 – partikularisteja, mutta ei vielä separatisteja.

Toiseksi. Itsenäisyysjulistusten antamisessa niin 1918 kuin 1991 Viro osoitti erinomaista tilannetajua – osaksi tosin pakon sanelemana. Tallinna oli 23. helmikuuta 1918 kaaoksessa: bolševikit olivat perääntymässä satamassa oleviin laivoihin päästäkseen turvaan Pietariin, ja etelästä työntyneet saksalaiset olivat jo Tallinnan ympäristössä. Juuri tässä kapeassa ovenraossa Viro sai julkistetuksi itsenäisyysjulistuksensa 24. helmikuuta. Seuraavana päivänä saksalaiset marssivat Tallinnaan, tukahduttivat itsenäisyyden ja aloittivat yhdeksän kuukauden miehityksen. Ellei itsenäisyysjulistuksen antaminen olisi onnistunut tuona sunnuntaipäivänä, seuraava mahdollisuus olisi avautunut aikaisintaan marraskuussa 1918.

Sama yhden päivän mahdollisuuteen tarttuminen toistui 1991. Kun junta eli poikkeustilakomitea yritti 19. elokuuta kaapata vallan Moskovassa, epäselvään poliittiseen tilanteeseen nopeasti reagoinut Viro antoi 20. elokuuta itsenäisyysjulistuksen. Taas ajoitus oli täsmälleen oikea.

5. YKSINKERTAINEN SISÄLLISSOTA, KAKSINKERTAINEN VAPAUSSOTA

VIRON “TERIJOEN HALLITUS”

Vuosien 1917 ja 1918 itsenäistymistä seurasi kummassakin maassa sota. Suomessa se oli leimallisesti sisällissota, Virossa taas jokseenkin yksiselitteisesti vapaussota, vieläpä kaksinkertainen.

Suomessa sisäinen tilanne kärjistyi pitkin syksyä 1917, ja jakolinja kulki porvarillisten (“ei-sosialististen”) ryhmien ja sosiaalidemokraattien (sosialistien) välissä. Kumouksellisten käsiin joutunut sosiaalidemokraattisen puolueen, ammattiyhdistysliikkeen ja punakaartin johto muodostivat vallankumouksellisen keskusneuvoston, joka 14. marraskuuta julisti maahan yleislakon. Keskusneuvosto teki jo päätöksen ryhtyä vallankaappaukseen, mutta perui sen melkein heti – ja sai sittemmin Leninin, Trotskin ja Stalinin moitteet siitä, ettei yleislakon luomaa otollista hetkeä nousta valtaan ollut käytetty hyväksi.

Sisäinen juopa näkyi myös siinä, kun korkeimman vallan haltijana eduskunta asetti maahan hallituksen 27. marraskuuta. Kahdesta hallituslistasta äänestettäessä voitti P. E. Svinhufvudin johtama porvarillinen senaatti luvuin 100–80. Ja sama asetelma toistui 6. joulukuuta, kun eduskunta äänesti Suomen itsenäisyysjulistuksesta. Porvaripuolueiden julistusehdotus voitti äänin 100–88. Tappiolle jääneessä sosiaalidemokraattien julistuksessa oltiin myös itsenäistymisen kannalla, mutta itsenäistymisestä olisi tullut ensin neuvotella Neuvosto-Venäjän vallanpitäjien kanssa.

Sosiaalidemokraattisen puolueen johdon enemmistö oli tammikuussa 1918 edelleen vallankaappausta vastaan, mutta äkkijyrkkien punakaartien taholta tuleva paine johti siihen, että radikaalien haltuunsa saama puolueen toimeenpaneva komitea julisti lähtevänsä toteuttamaan valtiollista ja yhteiskunnallista vallankumousta, jonka avulla Suomeen luo-

taisiin sosialistinen yhteiskuntajärjestelmä. Punakaartit miehittivät 28. tammikuuta tärkeimmät kohteet Helsingissä ja perustivat vallankumoushallitukseksi kansanvaltuuskunnan.

Sota hallituksen joukkojen ja punakaartien välillä alkoi, ja vaikka siihen osallistui myös ulkomaalaisia – saksalaisia hallituksen tukena ja venäläisiä kapinallisten apuna – se oli luonteeltaan ensisijaisesti sisällissotaa, jossa suomalainen oli toista suomalaista vastassa. Sota päättyi runsaat kolme kuukautta kestätyään toukokuun puolimaissa, ja katkeruutta ja kansakunnan kahtiajakoa lisäsivät runsaasti uhreja vaatineet sodan jälkiselvittelyt vankileireineen. Vasta talvisotaan 1939 mennessä haavojen katsottiin parantuneen.

Virossakin äärimmäinen vasemmisto – bolševikit – radikaalistui vuoden 1917 mittaen ja laajensi kannatustaan, mutta maltillisempi vasemmisto – sosiaalidemokraatit (menševikit) ja sosialistivallankumoukselliset – pysyi yhteisrintamassa porvarillisten puolueiden kanssa suunniteltaessa Viron valtiollista tulevaisuutta.

Kun alkuvuodesta 1918 ajatus itsenäistymisestä kiteytyi ohjelmaksi, sen takana olivat kaikki puolueet paitsi bolševikit, jotka tietenkin halusivat pitäytyä Neuvosto-Venäjän yhteydessä. Kaikkien muiden puolueiden tukema itsenäisyys julistettiin 24. helmikuuta 1918, ja bolševikkien pääosa vetäytyi Virosta saksalaisten tieltä Neuvosto-Venäjälle. Alkanut saksalaismiehitys, ja jo sen uhka, romahdutti siis bolševikkien määräysvallan kasvun Virossa – joskin myös mitätöi julistetun itsenäisyyden yhdeksäksi kuukaudeksi.

Saksan romahdettua Neuvosto-Venäjä hyökkäsi Viroon – ja muihin Baltian nuoriin tasavaltoihin – marraskuun lopussa 1918 ja eteni jouluun mennessä jo lähelle Tallinnaa. Alkoi vapaussota, jossa asetelma oli sellainen, että yhdellä puolella olivat virolaiset, toisella venäläiset bolševikit. Tosin hyökkääjienkin joukossa oli virolaisia, mutta määrä on ollut sen verran pieni, että sotaa ei voi luonnehtia sisällissodaksi. Virolaiset ja venäläiset bolševikit sen sijaan muodostivat Pietarissa Viron väliaikaisen vallankumoukskomitean pystyttämään Viroon “työväenvaltaa”, ja heti kun Viron itäinen uloke, Narva, oli joutunut hyökkääjien käsiin, vallankumoukskomitea julisti Viron sosialistiseksi neuvostotasavallaksi, jonka nimenä oli Viron työväenkommuuni. Leninin hallitus tunnusti sen itsenäisyyden.

Tällaista taktiikkaa Neuvostoliitto käytti myöhemmin useasti, ja esimerkiksi Suomeen talvisodan alussa 1939 muodostettu Terijoen hallitus on saman kaavan jatkoa. Niin Viron työväenkommuuni kuin Terijoen hallitus hävisivät vähin äänin näyttämöltä realiteettien muututtua.

“RYSSÄNPELKO” JA “RYSSÄNVIHA”

Viron vapaussodan lopputulos oli, että venäläiset lyötiin. Mutta sodassa virolaiset saivat toisenkin voiton. Baltiassa operoi myös saksalaisten ja baltiansaksalaisten joukkoja, ja nimenomaan virolaisia ja latvialaisia vastaan. Voimakkaaksi kasvanut Viron armeija löi 23. kesäkuuta 1919 Pohjois-Latviassa käydyssä Võnnun taistelussa kenraalimajuri Rüdiger von der Goltzin johtamat saksalaiset. Sama kenraali oli Suomen sisällissodassa tukenut hallituksen joukkoja punaisia vastaan. Virolaisten historiallista voittoa saksalaisista, perivihollisesta, juhlistettiin julistamalla taistelupäivä voiton pyhäksi, joka nykyäänkin on suuri kansallinen juhlapäivä.

Virolaisten käymä sota oli siis kaksinkertainen vapaussota. Siinä lyötiin kaksi historiallista vihollista, ja näin valettiin uskoa nuoren valtion mahdollisuuteen säilyä itsenäisenä.

Viron vapaussota antoi toisenlaiset eväät itsenäisyyden rakentamiseksi kuin Suomen vuoden 1918 sota. Viron sota yhdisti kansan, Suomessa sota jakoi kansan. Virossa voitettiin sotatoimissa kaksi vanhaa vihollista, kun taas Suomi ei lyönyt rajantakaista historiallista vihollista, koska Neuvosto-Venäjä oli vain punaisia tukemalla – ja siis välillisesti – mukana sodassa.

Rauhanteot olivat edullisia niin Suomelle kuin Virolle. Helmikuussa 1920 Viron ja Neuvosto-Venäjän solmimassa Tarton rauhassa Viro sai 15 miljoonan kultaruplan “sotakorvauksen” sekä “uusia” alueita Narvajoen itäpuolelta ja Kaakkois-Viron Petserinmaalta. Myös Suomen lokakuussa 1920 niin ikään Tartossa solmimassa rauhassa ehdot olivat edulliset, epäileväisten mielestä liiankin edulliset.

Suomen itsenäisyyden neuvostohallitus oli tunnustanut jo ennen sisällissotaa, kun taas Viron itsenäisyyden Neuvosto-Venäjä tunnusti vasta Virolle voittoisan sodan jälkeen solmitussa rauhassa.

Vielä yksi seikka on syytä nostaa tällä kohtaa esiin: “ryssänviha”. Suomessa se oli voimissaan itsenäistymisestä alkaen, vaikka juuret olivat si-

täkin vanhemmat. Suomessa “ryssänviha” oli kuitenkin enemmän “ryssänpelkoa” – pelkohan on vihan äiti – jonka voimistumiselle antoi osaltaan pontta se, että Suomi ei ollut vuoden 1918 sodassa suoraan mitelty sotilaallista voimaansa neuvostoarmeijan kanssa saatikka lyönyt sitä. Näin pelko ja siitä sikiävä viha jäivät elämään.

Virossa ei sen sijaan ollut maailmansotien välisenä aikana näkyvää “ryssänvihaa”. Virohan oli lyönyt Neuvosto-Venäjän armeijan vapaussodassaan. Näin virolaisiin ei jäänyt Neuvosto-Venäjää kohtaan tunnettua pelkoa, joka olisi muuntunut “ryssänvihaksi”. Virolaisten “ryssänviha” kypsyi vasta toisen maailmansodan jälkeen, Neuvostoliiton miehityksen vuosikymmeninä.

Ja vielä: joihinkin suomalaispiireihin jäi hyvistä rauhanehdoista huolimatta katkeruus siitä, että Itä-Karjala kuitenkin jäi uuden itärajan taakse. Tästä syntyi revanssihenki, Suur-Suomen aate, joka sekin tarjosi pontta “ryssänvihalle”.

Virolle Tarton rauha sen sijaan antoi kaiken halutun myös maa-alueiden osalta. Aluenälän ruokkimaa revanssihenkeä, Suur-Viron aatetta, ei pääsyt syntymään, joten tätäkään kautta “ryssänviha” ei saanut kasvualustaa. Tässä on siis taas yksi kiinnostava ero Viron ja Suomen maailmansotien välisen ajan historiassa.

6. VAHVA PRESIDENTTI – TAI EI PRESIDENTTIÄ OLLENKAAN

SUOMEN VOIMAKAS VALTIONPÄÄMIES

Suomalainen vaikuttaja, ministeri Aatos Erkkö ehdotti jokin aika sitten, että presidentin viran voisi Suomessa lakkauttaa. Puuttumatta ehdotukseen sen lähemmin on syytä kiinnittää huomiota seikkaan, johon julkisuudessa näkyvissä kommentteissa ei ole viitattu. Nimittäin siihen, että etelänaapurissamme on vuodesta 1918 vuoteen 1934 ollut järjestelmä, joka ei tuntenut valtionpäämiestä. Miksi tällainen ratkaisu syntyi ja miten se toimi?

Aloitetaan kuitenkin Suomesta. Suomi julistautui itsenäiseksi tasavallaksi. Tammikuusta toukokuuhun 1918 käyty sisällissota lujitti kuitenkin uskoa vahvaan kuningasvaltaan. Kun hallitus oli sisällissodassa saanut sotilaallista tukea keisarilliselta Saksalta, Suomessa kypsyi kesän 1918 kuluessa ajatus sekä monarkiasta että siitä, että kuningas olisi saatava Saksasta. Näin taattaisiin mahtavan suurvallan tuki nuorelle valtiolle vastaisuudessakin.

Vajaalukuinen niin sanottu tynkäeduskunta, josta vasemmisto käydyn sisällissodan takia oli poissa, valitsikin syksyllä kuninkaaksi saksalaisen prinssin. Kun Saksa marraskuussa romahti, Suomi luopui kuninkaasta ja suuntasi ulkopolitiikkansa maailmansodan voittaneisiin länsivaltoihin päin. Kevään 1919 vaaleissa tasavaltalaiset voittivat, ja tältä pohjalta alettiin laatia tasavaltaista hallitusmuotoa. Vasemmisto, jolla oli 80 paikkaa eduskunnan 200 paikasta, halusi voimakasta eduskuntavaltaa ja siis presidentille ja hallitukselle heikkoa roolia. Jos vasemmiston tahto olisi toteutunut, Suomen valtionpäämiehestä olisi tullut lähinnä vain edustus-tehtäviä hoitava keulakuva, jonka eduskunta olisi valinnut.

Keskusta ja etenkin monarkiahaaveiluistaan luopunut oikeisto, joilla oli enemmistö eduskunnassa, puolestaan pyrkivät saamaan presidentille ja hallitukselle vahvan aseman. Tasavallan presidentin hallituskauden tuli

olla suhteellisen pitkä, ja hänen piti saada valtuutuksensa suoraan kansalta, ei eduskunnan kautta. Ranskasta saatiin argumentteja vahvan presidenttivallan tueksi: itsenäinen presidentti voisi toimia välittävänä ja tasoittavana tekijänä mahdollisissa ristiriitatilanteissa.

Lopputuloksena oli kompromissi. Kesällä 1919 hyväksytty Suomen hallitusmuoto asetti vallan painopisteen eduskunnalle, mutta presidentti sai huomattavan suuret valtaoikeudet. Hän oli puolustusvoimien ylipäällikkö, hänellä oli oikeus hajottaa eduskunta, ja hän johti ulkopoliittikkaa, nimitti hallituksen ja myönsi sille eron. Presidentin riippumattomuutta lisäsi vielä se, että häntä ei valinnut eduskunta, vaan presidentinvaali oli välillinen kansanvaali.

Viro päätyi toisenlaiseen ratkaisuun. Jo historiallisista syistä monarkiaa – saksalaisesta hallitsijasta puhumattakaan – ei voinut edes ajatella. Virolaiset olivat nyt ensi kertaa pitkän historiansa aikana itsensä herroja. Vierasta sortajista oli päästy, ja nyt tuli ohjat pitää tiukasti virolaisissa käsissä. Kansan vallasta ei saanut tinkiä tuumaakaan. Kansansuvereniteetti oli päivän iskusana.

Keväällä 1919 valittuun perustuslakia säätävään kokoukseen (*Asutav Kogu*) vasemmisto sai lähes 50 paikkaa 120:stä ja oikeisto vain 13, joten vasemmiston lisäksi keskipuolueet olivat vahvat. Tältä pohjalta käytiin rakentamaan perustuslakia. Perustuslakikomiteassa vallitsi yksimielisyys siitä, että kansan tuli olla vallan korkein haltija. Erimielisyyttä oli siitä, miten tämä toteutettaisiin. Sosialistit katsoivat – kuten Suomessakin – kansanvallan toteutuvan sitä paremmin, mitä heikompi toimeenpanovalta oli ja mitä enemmän se oli alistettu kansanedustuslaitokselle. Oikeistossa taas painotettiin eri valtiolinten vallan tasapainon tärkeyttä. Joissakin mielipiteissä esitettiin myös valtionpäämiesinstituution eli presidentin viran perustamista.

VIRON HEIKKO RIIGIVANEM

Vuonna 1920 voimaan tullut Viron perustuslaki rakentui kansansuvereniteetille siten, että kansa käytti valtaa valitsemalla parlamentin (*riigikogu*) mutta myös kansanäänestyksen ja kansanaloitteen kautta. *Riigikogu* säätö lait, asetti pääministerin eli *riigivanemin* ja ministerit sekä nimitti korkeimman oikeuden tuomarit. Hallituksensa tavoin *riigivanem* oli täysin *riigikogusta* riippuvainen – hallitus oli siis, kuten Sveit-

sisä, vain eräänlainen parlamentin valiokunta. *Riigivanem* ei ollut sotaväen ylipäällikkö, eikä hänellä ollut oikeutta vahvistaa lakeja. *Riigikogun* hajottaminen oli mahdollista vain kansanäänestyksen perusteella.

Perustuslain pykäliksi historian pohjalta konkretisoituneet ihanteet törmäsivät pian arkipäivän realiteetteihin, kun *riigikogun* valtaa tasapainottava valtionpäämies puuttui. Periaatteessa valtion vahva mies oli *riigikogun* puhemies, mutta hänestäkään ei käytännössä tullut sisäpolitiikassa kaivattua johtohahmoa.

Vuoden 1920 perustuslaki julistetaan yleensä Viron sotienvälisen ajan sisäpolitiikan ongelmien ainoaksi syntipukiksi. Suurihan sen osuus olikin, mutta ei pelkästään lain itsensä takia vaan myös siksi, että dominoivassa valtioelimestä, *riigikogussa*, toimivat puolueet olivat kokemattomia, ja usein puolueen etu oli edustajia lähempänä kuin maan etu. Viron puoluekenttä oli lisäksi tavattoman sirpaloitunut. Muutaman suuremman puolueen lisäksi *riigikogussa* oli runsaasti pieniä puolueita. Esimerkiksi vuoden 1923 vaaleissa 100-jäseniseen parlamenttiin tuli 14 puoluetta. Oikeistolaisilla agraareilla oli 23 paikkaa, sosiaalidemokraateilla 15 ja keskustalaisella työpuolueella 12, eli kolmella suurimmalla puolueella oli puolet paikoista. Suomessa 1924 eduskunnassa oli kuusi puoluetta, joista kolmella suurimmalla oli yhteensä 142 paikkaa 200:sta, ja pienimmälläkin 17 edustajaa.

Enemmistöhallitusten muodostaminen Viroon vaati useiden, poliittisilta tavoitteiltaan erisuuntaisten puolueiden ottamista mukaan, mikä teki hallituspohjasta heterogeenisen eikä mahdollistanut pitkäaikaista hallitusyhteistyötä eikä jämäkän poliittisen kurssin noudattamista.

Oikeistossa alettiinkin jo 1926 vaatia perustuslain muuttamista *riigikogun* suurten valtuuksien vähentämiseksi toimeenpanovallan hyväksi, ja pian vaatimuksiin liitettiin myös valtionpäämiehen viran perustaminen. Tyytymättömien kärkeen asettautui äärioikeistolainen vapaussoturien eli vapsien liike, jonka uhan tarjuakseen *riigivanem* Konstantin Päts julisti maahan 1934 poikkeustilan ja pystytti autoritäärisen järjestelmän. Sille tarjosi pohjaa vuoden 1934 alusta voimaan tullut uusi perustuslaki, joka tunsu laajoin valtaoikeuksien varustetun valtionpäämies-instituution (nimenä oli edelleen *riigivanem*). Eri vaiheiden jälkeen Päts valitti itsensä 1938 maansa ensimmäiseksi presidentiksi. Tällainen instituutio oli perustettu uudessa perustuslaissa.

Valtiovallan erilaisesta jakaantumisesta ja puolueiden määrän erosta huolimatta hallitukset niin Suomessa kuin Virossakin olivat lyhytikäisiä. Suomessa oli vuosina 1917–34 (1936) 20 hallitusta, Virossa 24. Jos eivät Suomen hallitusten elinpäivät järin pitkiä olleet, niin Virossa ne siis olivat vielä lyhyemmät. Suomen sisäpolitiikassa oli omat kiemuransa, mutta presidentti-instituution olemassaolon etu saattoi olla siinä, että ei syntynyt sellaista raastavaa poliittista kamppailua vahvan toimeenpanovallan puolesta, joka Virossa virisi jo 1920-luvulla ja johti sitten Pätsin autoritääriseen järjestelmään.

Jossitellen: mikäli vuoden 1920 perustuslaki olisi tuntenut valtionpäämiesinstituution ja supistanut *riigikogun* valtaa valtionpäämiehen hyväksi, yhteiskuntarauhalle kohtalokas oikeistoradikalismi olisi Virossakin saattanut jäädä laimeammaksi ja siten demokraattinen järjestelmä olisi säilynyt koko ensimmäisen tasavallan ajan.

Ja lisää jossittelua, eli yritys vastata luvussa 3 esitettyyn kysymykseen siitä, vaikuttiko Viron itsenäistyminen 1918 ilman kokemusta valtiollisten asioiden hoidosta siihen, että sisäpolitiikka oli epävakaa, mikä lopulta johti autoritääriseen hallintoon. Voi sillä katsoa olleen jotakin osuutta. Mikäli virolaiset olisivat 1800-luvulla saaneet olla aktiivisesti ja tasaveroisina baltiansaksalaisten rinnalla mukana päättämässä “valtiollisista” asioistaan, tämä olisi saattanut lieventää kansansuvereniteetin vaatimuksia vuoden 1918 jälkeen ja estää vallan yliampuvan keskittämisen kansalle eli *riigikogulle*. Tällainen näkemys olisi saattanut sallia myös joksikin vahvan valtionpäämiehen viran perustamisen poliittista elämää tasapainottamaan, mikä olisi vienyt terää oikeiston – erityisesti vapsien – yltyvältä kritiikiltä, joka taas viime kädessä johti autoritäärisen järjestelmän perustamiseen. Suomessahan parlamentarismien kriisin huipentumassa, Mäntsälän kapinassa 1932, nimenomaan valtionpäämiehen, presidentin, tiukka linja johti tilanteen rauhanomaiseen laukeamiseen.

Kun Viro vihdoinkin 1938 sai ensimmäisen presidentin, hänen valtaoikeutensa olivat uuden perustuslain mukaan erittäin laajat. Näin Pätsin 1934 aloittama autoritaarinen hallinto jatkui “ensimmäisen tasavallan” loppuun saakka.

Uudelleen itsenäistyneessä Virossa on perustuslain mukaan valtionpäämies, presidentti, mutta hänen valtaoikeutensa ja mahdollisuutensa vai-

kuttaa poliittisena toimijana ovat jokseenkin pienet. 2000-luvun alkuun tultaessa Viro ja Suomi ovatkin valtionpäämiehen roolin osalta vihdoinkin lähentyneet toisiaan, kun Suomessa presidentin valtaoikeuksia on supistettu ja pääministeristä on tullut keskeinen poliittinen toimija. Vironkin perustuslain mukaan toimeenpanovalta kuuluu parlamentille vastuulliselle hallitukselle, jota johtaa pääministeri.

7. HIDAS JA NOPEA TUNNUSTAMINEN

HIDAS MUTTA SILTI TOISEKSI NOPEIN SUOMI 1920

Vertailu ei historiantutkimuksessa ole aina mielekästä, mutta silti on houkuttelevaa tarkastella rinnakkain Suomen suhtautumista Viron itsenäisyyden tunnustamiseen 1918–20 ja 1991.

Itsenäiseksi 24. helmikuuta 1918 julistautuneen Viron pääkaupunki joutui jo seuraavana päivänä Saksan miehittämäksi, ja viikon kuluttua koko Viron alue oli Saksan miehittämänä. Samoihin aikoihin saksalaiset olivat tulossa Suomeen osallistumaan senaatin (hallituksen) pyynnöstä sisällissotaan. Suomessa vallitsi vuoden 1918 lopulle saakka saksalaissuuntaus, itse asiassa saksalaisvalta. Tällaisessa tilanteessa Suomen ei ollut mahdollista tunnustaa Saksan miehittämän Viron itsenäisyyttä. Merkkejä on kuitenkin siitä, että yhteydenpitoa oli Suomen viranomaisen ja maan alle painuneiden itsenäisen Viron väliaikaisen hallituksen edustajien kanssa.

Saksan romahdettua marraskuussa Suomi suuntasi ulkopolitiikan kursinsa läntisiin voittajavaltoihin. Itseään puolustaakseen Suomi myös tuki Viron vapaussotaa bolševikkeja vastaan, mutta maan itsenäisyyden ripeä tunnustaminen ei ollutkaan niin itsestään selvää.

Helsingissä oleva Viron diplomaattiedustaja Oskar Kallas pyysi 18. helmikuuta 1919, että Suomen hallitus tunnustaisi Viron tasavallan itsenäisyyden. Ulkoministeriö vastasi tähän elokuussa (!), että lähettämällä diplomaattisen edustajan – konsuli Yrjö Putkisen – Tallinnaan ja vastaanottamalla Viron diplomaattiedustajan Suomen hallitus oli “tosiasiallisesti osoittanut kohtelevansa Viroa riippumattomana, täysivaltaisena valtiona”, eli Suomi katsoi tunnustaneensa Viron itsenäisyyden *de facto*.

Heinäkuun 23. päivänä 1919 hallituksen yksityisessä neuvottelussa oli tosin päätetty, että Viron itsenäisyys tunnustettaisiin *de jure* kaksi päivää myöhemmin. Mutta, mutta... Ennen lopullista askelta katsottiin välttä-

mättömäksi tiedustella suurvaltojen kantaa Suomen aikomaan askeleeseen. Länsivallat empivät Venäjän pirstomista, mikä näkyi Helsinkiin saaduissa vastauksissa. Pariisi katsoi, ettei Viro koskaan tule saamaan enempää kuin autonomian, ja Washingtonista kuultiin, ettei Yhdysvallat toistaiseksi tunnusta Viron itsenäisyyttä. Lontoosta tuli tieto, ettei Hännän Majesteettinsa hallitus katso voivansa neuvoa, miten Suomen hallituksen tulisi menetellä. Italian osalta kuultiin, ettei se ainakaan lähiaikoina antaisi Virolle *de jure* -tunnustusta.

Kotimainen ekspertti, professori Rafael Erich, kehotti varovaisuuteen. Koska suurvallat toimivat Euroopan olojen järjestäjinä, oli hänen mukaansa aiheellista, että Suomi ei erikseen anna sen konkreettisempaa tunnustusta Viron itsenäisyydelle kuin minkä Suomen tekemät teot sisältävät. Tunnustus annettaisiin vasta yhdessä muiden valtioiden kanssa. Lyhyesti sanottuna: *de facto* -tunnustaminen riittäisi toistaiseksi.

Tunnustaminen olikin osoittautunut luultua mutkikkaammaksi. Viroon myönteisesti suhtautuva ulkoministeri Rudolf Holsti piti omassa pohdinnassaan luonnollisena, että Suomi ottaisi ensimmäisenä ratkaisevan askeleen täyden tunnustuksen antamiseksi Viron itsenäisyydelle. Moraalisesti tällainen vaikuttaisi mitä edullisimmin Viron kansaan sen vaikeuksissa, mutta toisaalta Suomen *de jure* -tunnustus ei kuitenkaan voisi auttaa Viroa sen pitemmälle. Suurvaltojen ilmaisema pidättyvyys lisäksi velvoitti Suomen toimimaan niin, ettei voitaisi sanoa Suomen ryhtyvän käyttämään ”vastikään annettua itsenäisyyttään” ottamatta lainkaan huomioon suurvaltojen ja toisten vanhempien itsenäisten valtioiden politiikkaa ”tällaisissa jotakuinkin arkaluontoisissa asioissa”.

Holsti vielä painotti, että *de facto* -tunnustus oli formaalisesti sama kuin *de jure* -tunnustaminen, ”jonka Suomi kiireimmiten tulee julki-lausumaan niin pian kuin ulkopoliittiset olosuhteet ja suurvaltain suhtautuminen Viroon sen sallivat”. Tälle kannalle hallitus päätyi 8. elokuuta, vaikka maalaisliittolainen ministeri Santeri Alkio piti suotavana, että Suomi jo nyt antaisi *de jure* -tunnustuksen.

Kului vielä kymmenen pitkää kuukautta. Kesäkuun 3. päivänä 1920 Viron hallitus esitti jälleen pyynnön, ja 7. kesäkuuta tasavallan presidentti antoi Suomen *de jure* -tunnustuksen. – Keskiviikkona 9. kesäkuuta J. K. Paasikiven johtama Suomen rauhanvaltuuskunta nousi Tallinnassa maihin aloittaakseen Tartossa rauhanneuvottelut Neuvosto-Venäjän kanssa.

Kiitoksessaan Viron hallitus totesi, ettei vapaa Viro koskaan unohda Suomen veljellistä tukea Viron valtion perustamisen historiallisina päivinä.

Vitkuttelustaan huolimatta Suomi oli Neuvosto-Venäjän jälkeen ensimmäinen Viron itsenäisyyden *de jure* tunnustanut valtio. Länsivallat antoivat tunnustuksensa tammikuussa 1921, ja Skandinavian kuningaskunnat – Ruotsin aktiivisesti puoltaessa ja Tanskan ollessa sitkeä jarrumies – helmikuussa 1921. – Vuosina 1990–91 Tanska ajoi Pohjoismaista radikaaleinta linjaa Viron itsenäistymisen tukemiseksi.

DIPLOMAATTISUHTEIDEN PALAUTTAMINEN 1991

Kun Viron tunnustaminen 1920 oli kestänyt muutamia vuosia, elokuussa 1991 selvittiin muutamalla päivällä. Moskovassa tehty vallankaappausyritys johti Viron korkeimman neuvoston 20. elokuuta tekemään päätöksen maan itsenäisyydestä. Boris Jeltsinin johtama Venäjä tunnusti itsenäisyyden kolme päivää myöhemmin, mikä poisti esteitä, ja useat valtiot harkitsivat nyt tunnustamista uudelta pohjalta. Sunnuntaina 25. elokuuta muun muassa Norja ja Tanska tunnustivat Baltian tasavaltojen itsenäisyyden toteamalla, että vuoden 1921 tunnustukset olivat voimassa. Vielä edellisenä päivänä Suomen ulkoministeri Paavo Väyrynen oli katsonut, että Baltian maat eivät täyttäneet suvereenien valtioiden tunnusmerkkejä.

Suomen hallituksen ulkoasiainvaliokunta kokoontui jo sunnuntai-iltana. Presidentti Mauno Koivisto totesi, että Suomi ei saisi joutua siihen tilanteeseen, että ottaisi kannan Neuvostoliiton hajoamisen puolesta, eikä siihen, että olisi yksin jollakin kannalla. Tarvetta ryntäilyyn ei presidentin mukaan ollut. Kannanottonaan ulkoasiainvaliokunta lausui: ”Baltian maiden itsenäistymisprosessi on viime aikojen tapahtumien seurauksena selvästi nopeutunut. Suomen hallitus on valmis ryhtymään neuvotteluihin diplomaattisuhteitten solmimiseksi Baltian maihin.”

Asia ratkaistiin näin. Baltian maita ei tarvinnut erikseen tunnustaa, koska Suomi ei ollut koskaan perunut ensimmäisen maailmansodan jälkeensä antamia tunnustuksia. Toisin oli tilanne esimerkiksi Ruotsin kohdalla.

Julkisuuteen antamassaan selostuksessa 28. elokuuta Koivisto ilmoitti: “Olemme tunnustaneet Baltian maiden liittämisen Neuvostoliittoon käytännössä vuonna 1940, silloisissa oloissa itse eristettynä ja ahdistettuna. Voi olla, että olemme tunnustaneet tämän vähemmän muodoin kuin muut pohjoismaat.” Presidentti jatkoi: “Kun viikonvaihteessa olimme tilanteessa, jossa tapahtumat vyöryivät nopeasti, ulkoasiainministeriö asettui sille kannalle, ettei meidän tarvitse uudestaan tunnustaa Baltian maita, koska emme ole virallisesti todenneet niitä Neuvostoliittoon liitetyiksi. Näin ovat näköjään tehneet kaikki ne maat, jotka meidän tavallamme eivät ole muodollisesti päätöksiä tehneet.”

Vielä Koivisto sanoi antavansa Baltian kansoille tunnustuksen siitä, että ne olivat ajaneet sitkeästi asioitaan ja peränneet oikeuksiaan ja olivat tehneet sen levollisesti ja järjestäytyneesti ja pyrkineet välttämään kaikkea provokaatiota.

Sopimukset diplomaattisuhteiden palauttamisesta allekirjoitettiin torstaina 29. elokuuta 1991.

8. TALVISODAN TRAUMA

LAIDONER: “VIRO TULEE TAISTELEMAAN SUOMEN RINNALLA”

Suomen talvisota 1939–40 oli erittäin traumaattinen Suomen ja Viron suhteille. Mutta jo muutamaa vuotta aiemmin suhteisiin oli syntynyt suuri kuoppa, siihen mennessä vakavin kriisi. Vuonna 1934 Päts oli perustanut johtajavaltaisen, autoritäärisen järjestelmän – ei kuitenkaan diktatuuria; se termi varattakoon Baltian naapureille, Stalinin Neuvostoliitolle ja Hitlerin Saksalle. Suomessa Pätsin otteisiin suhtauduttiin kriittisesti. Vasemmisto, joka aiemminkin oli arvostellut Pätsin hallintoa, löysi yhteisen kielen äärioikeiston kanssa – Pätsin kurittamat vapsithan olivat sen aateveljiä – mutta myös maltilliset porvarilliset puolueet arvostelivat Pätsin Viroa.

Vapsit suunnittelivat joulukuun 8:nneksi 1935 vallankaappausa Tallinnassa, ja hankkeessa oli mukana myös Suomen äärioikeistoa edustava Isänmaallinen Kansanliike (IKL). Kaappaus meni myttyyn, mutta yrityksen paljastuminen sai Viron osoittamaan syyttävällä sormella myös Suomea. Suomalaisia arvosteltiin terävästi Viron sisäisiin asioihin puuttumisesta.

Vuosien 1934 ja 1935 tapahtumat jättivät Suomen ja Viron suhteisiin aina toiseen maailmansotaan ulottuvan railon. Suomen Tallinnan-lähettiläs P.J. Hynninen summasi tilanteen toteamalla, etteivät maiden väliset suhteet olleet koskaan aiemmin olleet niin kärjistyneet kuin 1935, ja puhuessaan Tallinnassa Suomen itsenäisyyspäivän kunniaksi joulukuussa 1937 Viron ulkoministeri Friedrich Akel sanoi, että maita yhdistävä veriside ei aina näkynyt käytännössä. Suomessa näet oli piirejä, jotka tietoisesti olivat yrittäneet vahingoittaa maiden välistä hyvää ystävyyttä.

Samoihin aikoihin Viron sotaväen ylipäällikkö kenraaliluutnantti Johan Laidoner viittasi ainoan sallitun puolueen, Isamaaliit-puolueen, kongressissa Suomessa oleviin “tiettyihin piireihin”, jotka olivat yrittäneet puuttua Viron sisäisiin asioihin. Sitten kenraali sohaisi – ei ensimmäistä

kertaa – varsinaista muurahaispesää sanoessaan Viron olevan kiitollinen Suomen avusta vapaussodassa, mutta ilmoitti maanmiestensä tietävän, ettei apua annettu pelkästään virolaisten takia, vaan operaatio palveli myös Suomen etuja. – Niinhän asia kieltämättä olikin.

Tammikuun lopussa 1939 Laidoner vieraili Suomessa. Suomalaisille pitämässään juhlapuheessa hän oli jo toisilla linjoilla kuin edellä siteeratussa, muutamaa vuotta aikaisemmin virolaisille puoluetovereille pitämässään. Laidoner sanoi Helsingissä: “– – luulen, että yhteiset taistelut ja yhdessä [vapaussodassa] vuodatettu veri ovat parhaana takeena siitä, että nämä kaksi kansaa ja valtiota, Suomi ja Viro, tulevaisuudessakin tulevat käymään ja toimimaan rinnan, niin rauhan aikana kuin myös vaaran uhatessa.”

Laidoner puhui Viron kunniavelasta Suomelle; sen Viro suorittaisi siten, että kulkisi lojaalisti yhteisymmärryksessä Suomen kansan ja valtion kanssa sekä rauhan aikana että sodan sattuessa. “Tietäkäämme: jos kohtalo sattuisi vaatimaan kansojamme puolustautumaan taas vihollista vastaan, Viro tulee taistelemaan Suomen rinnalla.”

Presidentti Päts oli myös julistanut virolaisten puolustustahtoa. Kesällä 1939 hän sanoi: “Koska meidän vapautemme on verellä lunastettu, me emme myöskään anna vapautemme luisua käsistämme. – – Viron kansa puolustaa vapauttaan, ja jos on tarve, on se myös aina valmis vapautensa puolesta vuodattamaan verta – –.”

PAASIKIVI: “KAUNIITA HEIMOVELJIÄ!”

Puheet olivat puheita. Kymmenen kuukautta Laidonerin puheen jälkeen Viro oli talvisodassa Suomen vihollisen liittolainen, eikä Pätsin puheesta ennättänyt kuluakaan kuin muutama kuukausi, kun Viro alistui luovuttamaan Neuvostoliitolle tukikohtia ja liittyi kesällä 1940 vastarinnatta neuvostokansojen suureen perheeseen.

Saksan ja Neuvostoliiton 23. elokuuta 1939 solmiman hyökkäämättömyyssopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan mukaan niin Suomi kuin Vironkin joutuivat Neuvostoliiton etupiiriin. Syyskuussa Viro taipui Neuvostoliiton vaatimuksesta luovuttamaan sille alueeltaan sotilastukikohtia. Alkoikin itsenäisyyden viimeinen vaihe, kesään 1940 kestänyt tukikohtakausi. Kun Neuvostoliitto vähän myöhemmin esitti vaatimuksia

myös Suomelle, Suomi ei myöntynyt niihin, ja marraskuun lopussa alkoi talvisota. Viro oli nyt faktisesti Neuvostoliiton liittolainen. Ottaessaan joulukuun alussa 1939 vastaan Viron uuden lähettilään Aleksander Warman presidentti Kyösti Kallio totesi, että “Viron liittolainen on tällä hetkellä Suomen vihollinen”.

Viron myötäsukaisuus syksyllä 1939 olikin – pidettyihin puheisiin nähden – yllätys niin suomalaisille kuin ehkä monelle virolaisellekin. Neuvostoliiton liittolaiselta Viro kuitenkin sai kehuja. Keskusteltuaan Hitlerin kanssa Viron Berliinin-lähettiläs Rudolf Möllerson raportoi Tallinnaan 19. joulukuuta 1939: “Hitler sanoi, että Viro on ollut viisas, mutta että [sotaan joutuneella] Suomella on ollut huonot neuvonantajat.”

Virallisesti Viro julisti talvisodan aikana voimakkaasti puolueettomuuttaan, mutta ei pystynyt estämään Neuvostoliiton jatkuvia pommituslentoja Suomeen Virossa olevista tukikohdista käsin. Asia oli arka Viron johdolle – ulkoministeri Ants Piip totesi maansa olevan kokonaan Moskovan otteessa – ja se nostatti Suomessa voimakasta virovastaista mielialaa. Ulkoministeri Väinö Tanner sanoi syyttävästi, että Virosta nousevat Neuvostoliiton pommikoneet kylvivät kuolemaa ja hävitystä suojattomissa suomalaiskylissä ja -kaupungeissa, ja J. K. Paasikivi luonnehti päiväkirjassaan virolaisia kahdella sanalla ynnä huutomerkillä: “Kauniita heimoveljiä!”

Virallisen kulissin takana Suomessa käsitettiin Viron tiukka tilanne, ja Virossa ymmärrettiin suomalaisten suuttumus. “Tahdomme vain tähdentää, että [Suomen-kysymyksessä] hallituksen on pakko erittäin voimakkaasti hillitä omia tunteitaan ja myös meidän kansamme tunteita,” ulkoministeri Piip sanoi valtiopäivien ulko- ja puolustusasioiden komissiossa 21. helmikuuta 1940. Tavallisten virolaisten myötätunto Suomea kohtaan olikin lämmin: Suomen lähetystöön Toompealle tuli avustusta pienistä rahasummista ja koruista aina villasukkiin asti, ja talvisotaan osallistui useita satoja virolaisia vapaaehtoisia. Lisäksi Viron sotilastiedustelu sieppasi Neuvostoliiton salakirjoitettuja radioviestejä, avasi ne ja toimitti Tallinnan ja Helsingin välistä merikaapelia pitkin Suomeen.

Olemalla syksyllä 1939 suostumatta Neuvostoliiton vaatimukseen Suomi joutui sotaan, mutta säilytti itsenäisyytensä. Myöntymällä vaatimukseen Viro vältti sodan, mutta menetti itsenäisyytensä kesällä 1940. Viro-

laiset ryhtyivät vastarintaan, omaan talvisotaansa, vasta vuonna 1944, kun maata vuodesta 1941 miehittäneet saksalaiset vetäytyivät idästä vyöryvän puna-armeijan edestä. 1950-luvulle kestänyt virolaisten sissitoiminta – metsäveljien liike – oli tietenkin Neuvostoliitolle ja muullekin maailmalle osoitus siitä, ettei kesän 1940 liittyminen ollut vapaaehtoinen. Mutta yhtä lailla se oli myös kansanpsyken jälkijättöistä hoitamista. Vasta uuden itsenäisyyden aikana 1990-luvulla on Virossa syvällisemmin alettu pohtia vuosien 1939 ja 1940 vapaaehtoisen alistumisen syitä ja seurauksia. Surutyö on vaikea, ja se on vielä kesken.

9. VÄHEMMISTÖT RIESANA JA RIKKAUTENA

Mikähän olisi ollut suomalaisten kanta venäläisiin, jos heitä ja muita slaaveja olisi 1980-luvulla ollut maassa lähes kaksi miljoonaa ja Helsingissä yli puolet asukkaista, jos nuorukaisemme olisivat joutuneet suorittamaan pitkän asepalveluksensa muualla kuin kotimaassa ja vielä hennensä tai terveytensä kaupalla, jos monia arkipäivän palveluja olisi ollut lähes mahdoton tai ainakin vaikea saada suomeksi ja jos pitkässä asutuksessa ei-suomalainen olisi päässyt helposti suomalaisen ohitse?

Juuri tällainen tilanne, *mutatis mutandis*, vallitsi Virossa neuvostovallan loppuaikoina. Omien kokemusten puuttumisen takia suomalaisten onkin vaikea ymmärtää kansallisuusongelman vakavuutta Virossa.

Mutta eivät virolaisetkaan ole selvillä Suomen “vähemmistökysymyksestä”. Kun saksalainen – “balttilainen paroni” – on vuosisatojen ajan merkinnyt Virossa maanomistajaa ja alistajaa, virolaiset helposti katsovat, että suomenruotsalaiset ovat enemmän tai vähemmän verrattavissa heidän baltiansaksalaisiinsa. Asiahan ei ole ollenkaan näin. Suomenruotsalaiset ovat suomalaisia, mutta heidän äidinkieltensä on ruotsi, joka sekin on Suomen virallinen kieli. Tosin nykyisin useimmat suomenruotsalaiset ovat täysin kaksikielisiä.

Viron historiassa kansallisuusraja merkitsi samalla sosiaalista rajaa – olla virolainen oli sama kuin olla talonpoika – mutta suomenruotsalaisia on aina ollut kaikissa ammateissa, ei vähiten maanviljelijöinä. Ja vaikka Suomessa yläluokka vielä 1800-luvulla oli selvästi ruotsinkielistä, sen asema ei kuitenkaan tuolloin eikä aikaisemminkaan ollut sellaisten feodaalioikeuksien turvaama kuin Virossa saksalaisen aatelin.

Kun Venäjällä oli ensimmäinen väestönlaskenta 1897, virolaisalueen eli Viron kuvernementin ja Liivinmaan kuvernementin pohjoisosan asukkaista 91 prosenttia eli 858 000 oli etnisiä virolaisia, neljä prosenttia oli saksalaisia ja samoin neljä venäläisiä, ja rannikolla asuvia ruotsalaisia oli 0,6 prosenttia. Homogeenisuus vallitsi vielä itsenäistymisen jälkeenkin

1922, jolloin etnisten virolaisten osuus oli 87,7 prosenttia, venäläisten osuus oli noussut 8,2 prosenttiin ja saksalaisten osuus pudonnut 1,7 prosenttiin. Luvut olivat lähes samoja myös 1934. Venäläisten määrää oli nostanut uusien itäalueiden liittäminen Tarton rauhassa 1920, ja saksalaisten määrää taas vähentänyt muun muassa vuoden 1919 radikaali maareformi.

Maailmansotien välisenä aikana kansallisilla vähemmistöillä oli Virossa omia sanomalehtiä, saksalaisilla myös valtiopäiväpuolue. Vuoden 1925 lain perusteella kansalliset vähemmistöt saivat kulttuuriautonomian.

Syksyllä 1939 Hitler kutsui omansa kotiin Baltian siirryttyä Neuvostoliiton etupiiriin. Berliinistä tulleen käskyn seurauksena noin 13 000 saksalaisen siirtyminen (*Umsiedlung*) hoidettiin tehokkaasti pääosin marraskuun loppuun mennessä. Talvella 1941 loputkin saksalaisista muuttivat maasta.

Toisen maailmansodan jälkeen Neuvosto-Virossa kiihtyi kehitys, jonka seurauksena virolaiset uhkasivat jäädä vähemmistöksi omassa maassaan. Määrätietoisesti johdetun muuttoliikkeen takia tasavaltaan virtasi venäläistä – hiukan myös ukrainalaista ja valkovenäläistä – väestöä siten, että kun 1959 etnisten virolaisten osuus oli vielä 74,6 prosenttia, se oli 1979 enää 64,7 prosenttia, ja 1989 osuus oli painunut 61,5 prosentiksi. Itsenäistymisen jälkeen osuus oli 2000-luvun alussa noussut lähelle 70 prosenttia.

Suomessa tilanne on aivan toista maata. Esimerkiksi ruotsia äidinkielenään puhuvia oli vuoden 2002 lopussa 290 251, kun maan asukasluku oli 5,2 miljoonaa. Muita kieliä äidinkielenään puhuvia oli 117 013, joista suurimman ryhmän äidinkieli oli venäjä (33 401 henkeä). Seuraavana tuli viro, jota äidinkielenään puhui 11 932 henkeä.

Vastaavaan aikaan Suomessa asui noin 103 700 ulkomaiden kansalaista. Eniten, 24 336, oli Venäjän kansalaisia, ja seuraavaksi eniten Viron kansalaisia (12 428). Vuoden 2002 lopussa Suomessa asui runsaat 152 000 muualla kuin Suomessa syntynyttä. Vertailun vuoksi: 1980 maassa asui vain 12 843 ulkomaan kansalaista.

Mutta vähemmistöt eivät ole pelkkiä prosentteja. Ne voivat olla myös poliittinen ongelma. Tässä on mahdoton käsitellä pitkin 1990-lukua Venäjän suunnalta Viron venäläisvähemmistön asemaa kohtaan esitettyä

kritiikkiä. Riittää kun todetaan, että EU asetti jo jäsenyyssprosessin alussa Virolle tiukat vaatimukset siitä, että maan oli tehtävä huomattavia muutoksia kansalaisuus- ja vähemmistölakeihinsa. Nämä ehdot Viro on yksiselitteisesti täyttänyt.

Moskova on kuitenkin pitänyt asiaa esillä ja käyttänyt poliittisena painostuskeinona syytöksiä vähemmistöjen sortamisesta. Esimerkiksi kun *Helsingin Sanomat* käsitteli 17. tammikuuta 2004 pääkirjoituksessaan kriittisesti Venäjän painostustoimia, maan Helsingin-suurlähettiläs alleviivasi vastauksessaan Venäjän halua puolustaa maanmiestensä oikeuksia ja kummasteli, että Viron 1,4 miljoonasta asukkaasta 170 000 on vailla kansalaisuutta ja siis myös ilman perusoikeuksia.

Jatkuneessa keskustelussa muun muassa todettiin, että neuvostomiehistyksen aikana maahan lähinnä vierastyöläisiksi tulleet venäläiset olivat kansainvälisen oikeuden mukaan edelleen ulkomaalaisia, ja että suurin osa suurlähettilään mainitsemista kansalaisuudettomista venäläisistä oli omasta tahdostaan väliin pudonneita, kun eivät olleet halunneet hakea Viron kansalaisuutta. Venäjän kansalaisuuden he saisivat heti, jos sitä hakisivat. Viron passin vetovoima kasvaa 1. toukokuuta 2004 jälkeen.

10. LÄHENEMISHAAVEET

PÄTSIN UTOPIA KAKSOISVALTIOSTA

Suomen ja Viron yhteyksistä on usein käytetty kielikuvaa Suomen silta. Konkreettisimmillaan se on näkynyt maiden välisissä lähentymissuunnitelmissa, joita on viljelty 1860-luvulta alkaen.

Viron ensimmäisille yleisille laulujuhille 1869 saapuneiden suomalaisten kanssa viriteltiin myös kansojemme välistä lähentymistä. Runoilija Lydia Koidula kehitti ajatusta Suomen ja Viron lähenemisestä jonkinlaisen Suur-Suomen tai Suur-Viron merkeissä. ”Suomi on meille aina kuin laajempi ja suurempi isänmaa mielessä ja sydämessä”, Koidula kirjoitti.

Samaiset laulujuhlat muuten merkitsivät myös lähtölaukausta Suomen ja Viron ”yhteiselle” kansallislaululle. Fredrick Paciuksen *Maamme*, joka oli jo saanut Suomessa jalansijan isänmaallisena lauluna, kuului virolaisin sanoin varustettuna laulujuhlien ohjelmistoon, ja pian laulu juurtui myös Virossa suosituksi isänmaalliseksi lauluksi. Kun sitten Suomi ja Viro itsenäistyivät, *Maamme – Mu isamaa* sai itseoikeutetusti kummasakin maassa kansallislaulun asema ja on sellaisessa edelleenkin.

Korkeimpaan potenssiin Koidula nosti Suomen sillan symbolin runosikermässään *Sooma sild* (1881): Suomi, Suomi! Sinä et katoa / Mielestä etkä sydäimestä!”, hän laului. ”Sydämemme ovat liitetyt yhteen: / Herra itse antaa palkaksi, / että tiemme käyvät yhteen!”.

1900-luvun puolella Suomen sillan politisoituessa lähenemisajatus sai konkreettisen sisällön. Ensimmäisenä Suomen ja Viron valtioliittoa kaavaili runoilija ja myöhempi kirjallisuudenprofessori Gustav Suits. Syksyllä 1917 hän esitti, että Suomi ja Viro – jotka eivät vielä tuolloin olleet itsenäisiä, mutta pian itsenäistyisivät – solmisivat valtioliiton. Viro voisi maanviljelysmaana toimittaa Suomelle elintarvikkeita torjumaan uhkaavaa nälänhätää. Lisäksi Suomi ja Viro voisivat unionin muodostamalla saada Euroopan suurvaltojen kannatuksen itsenäisyyspyrkimyksilleen. Suitsin idea oli siis se, että kumpikin valtio olisi itsenäinen unionin puitteissa.

Suoranaisena ohjelmana kaksoisvaltioajatus oli Viron maailmansotien välisen ajan merkittävimmällä valtiomiehellä Konstantin Pätsillä. Jo 1909 hän kirjoitti Suomen olevan esikuva Virolle, ja maiden välisiä yhteyksiä olisi kehitettävä mitä moninaisimmilla aloilla. Viron itsenäistymisen avasi uudet mahdollisuudet. Saksalaismiehityksen takia maan alla ollut Päts laati keväällä 1918 muistion *Mahdollisen suomalais-virolaisen valtioliiton (liittovaltion) perusteet*.

Hän esitti, että liittovaltion kummallakin osavaltiolla olisi autonomia ja omat lainsäädäntölaitokset. Sen sijaan presidentti olisi yhteinen, ja hänet valittaisiin kummankin osavaltion lainsäädäntölaitosten yhteiskokouksessa. Yhteisiä olisivat edelleen ulkoministeri, sotaministeri sekä armeija ja se sen ylin johto. Kummankin osavaltion parlamentit valitsisivat keskuudestaan valtuuskunnan, joka ratkaisisi sotaa ja rauhaa koskevat kysymykset ja hyväksyisi kansainväliset sopimukset.

Viron vapaussodan alettua Päts esitteli tammikuussa 1919 Suomen lehdistössä julkaistussa haastattelussa unioniajatustaan, joka seuraili edellisen kevään kaavailuja: unioni olisi perusrakenteeltaan entisen Itävalta-Unkarin kaksoisvaltion kaltainen. Suomessa ajatus torjuttiin jokseenkin yleisesti. Unioni olisi epärealistinen ja Suomelle vaarallinen, ja mieluummin puhuttiin vain halusta taloudelliseen ja kulttuuriseen yhteistyöhön Viron kanssa. Ulkoministeri Carl Enckellin mukaan suomalaisien ei ollut syytä ottaa vastuulleen liittohanketta.

Viron lehdistössä vastaanotto oli suopeampi. Esimerkiksi *Postimees*-lehti hyväksyi Pätsin ehdotuksen, mutta piti tärkeänä Viron aseman korostamista unionissa. Ihanteena olisi Ruotsi-Norjan tai Itävalta-Unkarin kaltainen valtiokokonaisuus. Sosiaalidemokraattien lehdistössä vastaanotto oli lämmin, sillä yksinään Viro olisi liian heikko säilyäkseen. Sosialistien suopeuteen lienee vaikuttanut toive siitä, että kummassakin maassa sosiaalidemokraatit nousisivat pian määrääväksi puolueeksi. Silloin heimoveli olisi samalla aateveli.

Kommentoidessaan vuoden 1919 lopulla virolaista ilmapiiriä Suomen Tallinnan-asiainhoitaja Erkki Reijonen sanoi, että liiton tarve Virossa kyllä tunnettiin, mutta sitä vastaan puhui virolaisten omanarvontunto ja pelko joutua Suomen alistamaksi, “sanalla sanoen itsesäilytysvaisto sekä Venäjää vastaan että Suomen suhteen”.

Kiinnostavan kannanoton esitti Suomen ulkoministeriön arkistopäällikkö ja myöhempi lähettiläs, filosofian tohtori Harri Holma. Virosta luotaisiin Suomelle luja puskuri germaanista ja slaavilaista vaaraa vastaan ja tämä tapahtuisi tukemalla maata poliittisesti ja taloudellisesti ja organisoimalla Viron hallinto Suomen hallinnon kaltaiseksi. Tällä tavalla Suomi hyötyisi Virosta ja tavallaan saisi ne edut, jotka unionikin toisi, vaarantamatta kuitenkaan itseään. Jos Viro ei jäisikään pysyvästi itsenäiseksi, ei Suomelle koituisi mainitusta toiminnasta vahinkoa. Jos Viro taas pysyisi itsenäisenä, Suomi voisi yhä kiinteämmin sitoa sen itseensä “edellyttäen, että he [virolaiset] jossakin generatsioissa nousevat edes jotenkin meidän tasollemme”.

Holman mielestä Suomen oli toimittava ripeästi. “Mikä voima onkaan meille, että toinen maa orientoituu meidän hallituslaitostemme mukaan!” Hyvä alku oli jo se, että Virossa oli Suomen markka laillisena maksuvälineenä. “Meidän rahaamme käyttää siis nyt de facto 1 200 000 henkeä enemmän kuin ennen! Se ei liene väheksyttävä tosiasia.” Koko tässä Viron “organisoinnissa” täytyi kuitenkin olla varovainen, ettei annettaisi virolaisille sitä käsitystä, että Suomi halusi Virossa määräämisvaltaa. Silloin he pian luulisivat suomalaisia uusiksi sortajiksi, Holma viisaasti varoitteli. Ja samanlaiseen vaaraanhan Reijonenkin viittasi.

Holman viittaus yhteiseen rahaan johtui siitä, että Viron vaikean rahatilanteen takia hallitus julisti joulukuussa 1918 Suomen markan lailliseksi maksuvälineeksi maassa. Toukokuun alussa 1919 hallitus kuitenkin päätti maan saatua oman rahayksikön, että vain Viron markka oli laillinen maksuväline.

1920-luvun alussa Suomen, Viron, Latvian ja Puolan kesken harjoitettiin niin sanottua reunavaltiopolitiikkaa, jonka intensiivisestä ajamisesta Suomi pian irrottautui. Seuraavina vuosina pyöriteltiin kyllä vielä ajatuksia puolustusliitosta, mutta Suomi suhtautui niihin hyvin pidättyvästi.

Suomen Tallinnassa oleva asiainhoitaja Eljas Erkko kiteytti näkemyksensä Suomen ja Viron erilaisista liitoista syksyllä 1924 näin: “En ymmärrä oikein, mitä kumpikin maa olisi hyötynyt, jos ne ’julkisesti’ olisivat tulleet liittolaisiksi. Viro ehkä hiukan, mutta Suomi ei. – – Suomi, joka aina on pannut painoa ja arvoa sille, että se muodostaa oman erikoisen ’ryhmänsä’ eikä kuulu Skandinaviaan eikä liioin n. s. ’balttilaisiin’

mailhin, olisi tämän kautta ehdottomasti siirtynyt jälkimmäisten joukkoon.”

Päts palasi rakastamaansa kaksoisvaltion ajatukseen vielä kesällä 1940, juuri ennen kyydittämistään Neuvostoliittoon, laatimassaan muistiossa, niin sanotussa poliittisessa testamentissaan. Se on kirjoitettu tilanteessa, jossa Viro oli jo ajautumassa Neuvostoliiton osavaltioksi. Päts ehdotti jälleen Suomen ja Viron yhdistymistä liittovaltioksi, jolla olisi yhteinen valtionpäämies, maanpuolustus, ulkopolitiikka, talouspolitiikka ja raha. Muistion Suomeen tuonut lähettäjä P.J. Hynninen kertoi ehdotuksesta muun muassa ulkoministeri Rolf Wittingille sekä entiselle ulkoministerille Antti Hackzellille, joiden reaktio oli pidättyvä, siis suomalaisten vuosikymmeniä jatkuneen linjan mukainen.

Elokuussa 1940 Viro liitettiin Neuvostoliittoon, ja kesällä 1941 Neuvostoliittoon hyökännyt Saksa miehitti Viron. Toistui sama asetelma kuin 1918. Suomi oli Saksan myötäsotija, Saksa Viron miehittäjä. Suomessa oli myötämielisyyttä Viroa kohtaan, ja suomalaiset kiinnittivät jo syksyllä 1941 sekä oman maansa johdon että Saksan huomion Vironkysymykseen. Aluksi suomalaiset jopa uskoivat – niin kuin virolaisetkin – että Saksa palauttaisi Baltian maille itsenäisyyden. Optimismi osoittautui turhaksi, ja Vironkysymyksestä tuli Suomen jatkosodan vuosina (1941–44) hankaava kivi saksalais-suomalaisiin suhteisiin.

Uskoa Suomen mahdollisuuksiin auttaa Saksan miehittämää Viroa kuvastaa osaltaan Viron vapaussodan aikaisen laivaston komentajan, kontra-amiraali Joh. Pitkan presidentti Risto Ryttille 29. marraskuuta 1941 jättämä unioniehdotus. Pitka oli jo 1920 kehitellyt erilaisia suomalais-virolaisia liittosuunnitelmia. Nyt hän totesi Viron kansan spontaanina toivomuksena olevan luoda maiden välille “valtioyhdistyksen”, joka perustuisi niiden väliseen tasa-arvoisuuteen ja jonka ytimenä olisivat yhteinen valtionpäämies, ulkopolitiikka, sotaväen ylipäällikkö ja puolustuslaitos.

“Virolaiset ovat syvästi vakuutettuja siitä, että täten luotu yhteys takaa molemmille veljeskansoille turvallisuuden, kulttuurielämän kehityksen ja talouden kukoistuksen, sekä vie nämä kansat kohti onnellisempaa tulevaisuutta”, amiraali kirjoitti selvästi Päts-henkisessä muistiossaan.

Suomen ulkoministeri Rolf Witting totesi Saksan Helsingin-lähettiläälle Wipert von Blücherille, että Suomella olisi, siinä tapauksessa, että

sota Neuvostoliittoa vastaan päättyisi Suomen voittoon, yllin kyllin tekemistä oman, entisestä laajentuneen alueensa jälleenrakennustyössä. Koska Suomenlahti kaiken lisäksi oli puoli vuotta jäässä, Suomi ei pysyisi puolustamaan Viron aluetta vihollisen hyökkäystä vastaan. Ja lisäksi molempien kansojen luonne ja mielenlaatu olivat liian erilaiset, jotta suomalaiset ja virolaiset voisivat kasvaa yhteen yhdeksi kansaksi. Wittingin mukaan tätä samaa mieltä oli Suomen kansan suuri enemmistö. – Unioni jäi utopiaksi.

Viron sosialistisen neuvostotasavallan ja Suomen väliset poliittiset yhteydet olivat pakastimessa 1980-luvun lopulle saakka. Tämän takia myöskään erilaiset lähentymisajatukset eivät voineet versoa, ennen kuin Viro palautti itsenäisyytensä elokuussa 1991. Uudessa tilanteessa mitä moninaisimmat yhteistyön muodot ovatkin saaneet jalansijaa, mutta varmasti Päts olisi tyytyväinen, jos hän tietäisi, että vanha kaksoisvaltioajatuskin on välillä pulpahtanut pintaan. Tuoreena esimerkkinä olkoon *Eesti Päevaleht* -lehden verkkoversiossa 10. lokakuuta 2003 julkaistu kommentti, jossa kehoitettiin Suomea ja Viroa liittymään yhteiseksi valtioksi. Gustav Suitsin vuoden 1917 ideaan viitaten kirjoittaja totesi: “Mielestäni nyt olisi aika nostaa se taas uudelleen päiväjärjestykseen.”

Keväällä 2004 saavutetaan kyllä vihdoin yksi “unioni”, kun Virokin liittyy Euroopan unionin jäseneksi.

TALOUDELLISIA ETUJA – MUTTA KUMMALLE?

Suomen ja Viron välillä on nykyisin yhteistyön muotoja tai suunnitelmia enemmän kuin koskaan. Yksi ainakin Suomen puolella ahkerasti heitettyjä ajatuksia on Helsingin ja Tallinnan enemmän tai vähemmän toisiinsa kietoutunut kaksoiskaupunki Talsinki tai Hellinna. Sen syntyä vauhdittamaan on jopa kaavailtu tunnelia Suomenlahden alitse. Tuskinpa kovin nopeasti näemme oikein sopimuksille perustuvaa ja tunnelin yhdistämää kaksoiskaupunkia, mutta sen sijaan yhä kiinteämmäksi käyvän *de facto* -yhteistyön varaan rakentuva Tallinnan ja Helsingin yhteinen talousalue vankistuu päivä päivältä.

Viron kiinnostus Suomea kohtaan kumpusi 1860-luvulta toiseen maailmansotaan saakka tuen saamisen tarpeesta ja vastaavasti Suomen pi-

dättyvä suhtautuminen imi motivaationsa varovaisuudesta: sitoutuminen pieneen etelänaapuriin voisi vetää Suomenkin vaarallisiin syövereihin. Kärjistäen: Viro tarvitsi Suomea, Suomi ei Viroa.

Nyt tilanne on herkullisella tavalla toinen. Viro ei oikein tarvitse Suomea – vai tarvitseeko? – mutta Suomi tarvitsee sitäkin enemmän Viroa, erityisesti talouselämän alalla. Eikä vähiten sparraajana. “Viro on Suomelle kuin Jumalan lahja”, Virossa toimiva suomalainen investointipankkiiri Joakim Helenius sanoo *Talouselämä*-lehden haastattelussa 19. maaliskuuta 2004. “Viron antaman esimerkiksi avulla Suomi tulee säilyttämään korkeamman kilpailukyvyn kuin moni muu Euroopan maa.” Heleniuksen mielestä 10–15 vuoden kuluttua Suomen ja Viron taloudet ovat joka tapauksessa yhdistyneet.

Kylmän rauhallisesti Helenius myös toteaa, että Virostä muodostuu eräänlainen Pohjoismaiden Hongkong suurine mahdollisuuksineen ja suurine elintasoeroineen; siitä siis tulee Suomenkin veroparatiisi.

Kai Viro sitten on tällainen ihantola Suomen talouselämälle – onhan se ainakin lähempänä kuin Kiina. Sivustakatsoja ei kuitenkaan voi välttyä ajatukselta, että suomalaiset ovat mielellään noukkimassa rusinat pullasta: Viron alhaisesta verokannasta ja matalasta tulotasosta halutaan hyötyä, kunhan vaan virolaiset eivät vaadi siitä Suomen etuja vahingoittavaa maksua, kuten työvoiman vapaata liikkumista maiden välillä. Näkemys pikkuveljen kustannuksella hyötyvästä isostaveljestä on hyvin herkkä.

Pyrkimättä mitenkään vertaamaan kahdeksan vuosikymmenen takaista tilannetta nykyiseen, sallittakoon kuitenkin palauttaa mieliin, miten Suomen talouselämä yritti tunkeutua Viroon ensimmäisen itsenäistymisen jälkeen.

Kaivetaan aluksi esille eräs lehtihaastattelu tammikuun lopulta 1919, siis Viron vapaussodan ajalta. Lausunnossaan itsenäisyssenaattori ja vakuutusyhtiö Salaman toimitusjohtaja O.W. Louhivuori piti taloudellisen jalsansijan saamista Virostä tärkeänä. On syytä pitää mielessä, että senaattori ei ollut kuka tahansa viileä bisnesmies, vaan hän oli myös Viroon suomalaisia vapaaehtoisia sotilaita värväävän Viron Avustamisen Päätoimikunnan puheenjohtaja.

Uuden sodan mahdollisesti syttyessä ja Suomen tuontiyhteyksien katketessa Suomi voisi muodostaa Viron kanssa omillaan toimeentulevan

omavaraistalouden, Louhivuori sanoi. Siksi Suomen oli viipymättä käytävä solmimaan taloudellisia suhteita Viron kanssa, "ennen kuin muut Viron markkinoille ehtivät, vahingoksi Virolle ja meille". Varsinkin Ruotsissa suunniteltiin Louhivuoren mukaan aktiivisesti Viron taloudellista hyväksikäyttöä.

Kiinnostusta taloudelliseen yhteistyöhön oli myös Virossa. Pääministeri Päts ehdotti samoihin aikoihin 1919, että suomalaiset pankit perustaisivat virolaisen pääoman tuella Viroon yksityispankkeja, "joihin kansa luottaisi tätä nykyä paremmin kuin valtion rahalaitoksiin". – Suomalais-virolaista pankkia Päts oli muuten ehdottanut jo 1909.

Nyt 1919 Päts sanoi maansa hallituksen toivovan, että suomalaiset vakuutusyhtiöt perustaisivat Tallinnaan konttorinsa ja levittäisivät maaseudulle asiamiesverkostonsa. Hän myös toivoi, että Suomen liikemiesten keskuudessa nousisi mahdollisimman pian suuri innostus suomalais-virolaisen teollisuuden perustamiseksi. Tätä edesauttaisi, jos suomalaiset pyrkisivät ostamaan venäläisiltä ja saksalaisilta osakkeenomistajilta Virossa olevien teollisuuslaitosten osakkeita.

Suurena Suomen ystävänä Päts myös sanoi, että suomalaiset olisivat nopeasti päättäväisiä, sillä Viron hallitukselle oli jo tehty edullisia tarjouksia Britanniaasta ja Saksasta. Pätsin hallitus tahtoi kuitenkin antaa Suomen talouselämälle ensisijaisen tilaisuuden päästä "tänne mitä laajimmille liikemarkkinoille, avustaen ja tukien jokaista pienintäkin yritystä suomalaisten puolelta".

Suomen Tallinnan-konsuli Yrjö Putkinen kannatti Pätsin ehdotuksia, mutta puuttui myös taloudellisen ekspansion psykologiseen puoleen. Hänestä oli tärkeää, ettei Viroon perusteta raha-, vakuutus- ja liikelaitosten puhtaasti suomalaisia haarakonttoreita, vaan että laajan yhteistyön puitteissa otettaisiin niihin mukaan virolaisia osakkaita ja yhtiömiehiä. "Tästä on hallituksen ja kansan suosio tällaisia liikkeitä kohtaan suoranaisena seurauksena", konsuli teroitti, ja viisaus on soveltuvin kohdin syytä pitää mielessä myös 2000-luvulla.

Suomessa virisikin toimintaa 1919. Alettiin suunnitella suomalais-virolaista vakuutusyhtiötä ja pankkia, ja tyytyväinen Päts kirjoitti ulkoministerilleen: "Nyt alkavat myös kauppaintressit vaikuttaa ja kanssakäyminen vilkastua. Tällä hetkellä ovat he [suomalaiset] kyllä niitä, jotka

hyötyvät, mutta olkoot. Ainakin toivomme, että he osaltaan auttavat sysäämään meidän talouselämäämme liikkeelle kuolleesta pisteestä.”

Helmikuussa 1919 arvovaltainen suomalainen kauppavaltuuskunta kävi Tallinnassa neuvotteluja virolaisvaltuuskunnan kanssa, ja maalisi-huhtikuun vaihteessa virolaisia talouselämän vaikuttajia kävi kauppa- ja teollisuusministerin johdolla Helsingissä. Samoihin aikoihin mainittu ministeri kuitenkin kirjelmöi Suomen konsulille Tallinnassa, että Suomesta tulevat laivat toivat Viroon joukoittain suomalaisia liikemiehiä, kun taas virolaisten liikemiesten pääsy Suomeen oli viisumivaikeuksien johdosta hyvin vaikeaa. “Seurauksena on, että Viron liikemiehet pakoitetaan ottamaan heille tarjotun tavaran, kun tavaran valinta ja parempien ehtojen saavuttaminen on heille aivan mahdotonta.”

Hankauskohtia tuli lisää. Suomalaisia loukkasi Viron käyttöön ottama uusi tullitariffi, jota laadittaessa ei Putkisen mukaan ole haluttu “ojentaa Suomelle kättä” eikä antaa sille minkäänlaisia etuoikeuksia muihin maihin nähden. Kun virolaiset lisäksi olivat pystyttämässä puhtaasti virolaista pankkia ja vakuutusyhtiötä, katkera konsuli sanoi, että Virossa tuli erittäin räikeänä esille “suuri varmuus omaan kykyyn”, mikä taas näkyi muun muassa Suomen sillan rakentamisyhtymysten vastustamisena. Tämä kaikki oli Putkisen mukaan osoituksena virolaisten kiittämättömyydestä.

Vuoden 1919 ensi kuukausina, jolloin Suomen sotilaallinen apu oli Virolle tuiki tarpeellista, oli virolaisten suhtautuminen kaikkeen suomalaiseseen erittäin lämmin ja ystävällinen. Niin pian kuin apua oli annettu ja olosuhteet sotaonnen osalta kääntyneet virolaisille suopeiksi, muuttuivat myös suhteet suomalaisiin toisenkaltaisiksi, konsuli kirjoitti. Asetelma oli paljastava. Itsenäistymisellään itseluottamusta ja itsetietoisuutta hankkinut Viro työnsi määrätietoisesti suomalaiset samalle viivalle muiden maiden kanssa, mikä Suomessa tulkittiin Viron kiittämättömyydeksi.

Virolaisilla tuskin on mitään sitä vastaan, että isovelji, Suomi, tuo maahan pääomia, työpaikkoja ja tietotaitoa. Ongelma kehkeytyy silloin, jos virolaiset katsovat Suomen vain pyrkivän hyötymään heidän kustannuksellaan. Tällainen asenne ei ollut vieras 1920- ja 1930-luvulla, ja Viron nyttemmin saatua suvereeniuutensa takaisin terve itsetunto on kasvanut, ja halu olla suomalaisten kanssa tasaveroisia on normaali piirre.

11. UHKIA JA MAHDOLLISUUKSIA

Ei liene epäilystä siitä, että Suomen ja Viron viralliset suhteet ovat nyt paremmat ja intensiivisemmät kuin koskaan ennen. Mutta johtuuko tämä siitä, että suhteet aikoinaan olivat viileähköt, vaiko siitä, että suhteet nykyään ovat todella hyvät ja ongelmattomat? Luultavasti jälkimmäinen syy on lähempänä totuutta. Nykytilannetta on kuitenkin vaikea ymmärtää, ellei pidä mielessä maailmansotien välisen ajan viileähköjä – tai kauniisti sanoen: “korrekteja” – virallisia suhteita. Ajatusleikinä sietäisi myös kysyä, millaiset olisivat Suomen ja Viron viralliset suhteet nyt, vuonna 2004, jos Viro olisi itsenäinen, mutta Neuvostoliitto olisi vielä olemassa. Siinäpä pohtimista kerrakseen!

Juuri nyt puhutaan ahkerasti niistä uhkista ja mahdollisuuksista, joita Suomi ja Viro toisilleen tarjoavat. Jotta paremmin ymmärtäisi nykyhetken näkemyksiä, on syytä vielä hahmotella edes karkein vedoin niitä uhkia, etuja ja mahdollisuuksia, joita maat ovat toistensa silmissä tarjonneet puolentoista vuosisadan aikana.

“VELJET JA SISKOT SUOMESSA”

Jo 1860-luvulla, kun kansallinen herääminen teki virolaiset tietoisiksi itsestään, Suomi oli kovaa valuuttaa esikuvamaana. Se oli mahdollisuus, jota kohti kurkotettiin. Lydia Koidula haaveili runoissaan virolaisten ja suomalaisten lähentymisestä Suomen sillan runokuvan merkeissä, ja virolaiskansallisen liikkeen jyrkempää suuntaa edustava Carl Robert Jakobson kirjoitti 1866: “Suomalaiset ja virolaiset olkoot vastaisuudessa henkisessä työssä yksi kansa. Me voimme heidän ja he voivat meidän kirjojamme ilman suurempia muutoksia käyttää hyväksi, ja ensimmäisenä velvollisuutenamme on nyt sulautua henkisesti yhä enemmän heihin. Ainoastaan siten me voimme vastaisuudessa pysyä isäntinä ja varoa, ettemme joudu emmekä jää muiden torppareiksi.”

Kari Alenius on osoittanut, että Viron painetussa sanassa alkoi 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla orastaa puhe suomalais-virolaisesta suku-

laisuudesta; käytettiin sellaisia luonnehdintoja kuin “veljet ja siskot Suomessa”, “heimoveljet” ja “veljeskansa”. Sukulaisuuden mieltäminen keskittyi kuitenkin lähinnä virolaiseen eliittiin, ja yleensäkin Suomen sillan ylläpito, suomalaisten ja virolaisten välisten yhteyksien kehittäminen, oli ensisijaisesti virolaisten, ei siis suomalaisten, varassa.

Puhuessaan sukulaisuudesta myönteisessä sävyssä ja korostaessaan suomalaisten hyviä ominaisuuksia virolaisälymystö käytti virolaisten itse-tuntoa ruokkivaa suomalaisten esimerkkiä eräänlaisena vipuna. Jos suomalaiset olivat osoittautuneet kelpaavansa kansakunnaksi, myös heidän sukulaisillaan virolaisilla täytyi olla edellytyksiä siihen.

Suomalaisten rehellisyyden ja ahkeruuden kehumisessa heijastuivat virolaisten omat toiveet ja ihanteet siitä, millainen Viron kansan olisi suotu olevan. Asennetta voi luonnehtia jonkinlaiseksi alhaalta ylöspäin katsomiseksi tai toisin termein: pikkuveljen ihannoivaksi suhtautumiseksi isoonveljeen.

SUOMI VIROLAISTEN “VAPAUDEN MAANA”

Jo 1800-luvun lopussa ja erityisesti 1900-luvun alussa Suomen silta muuttui romanttisesta unelmasta poliittiseksi realiteetiksi. Suomi oli virolaisille yhä suurempi mahdollisuus. Voimakkaasti tämä korostui, kun 1900-luvun alussa Suomeen rantautui merkittävä joukko Viron nuorta älymystöä, joka aloitti opintonsa Helsingin yliopistossa. Yhtenä ensimmäisistä Suomeen hakeutui kansatieteilijä ja myöhempi diplomaatti Oskar Kallas, joka julkaisi Helsingissä väitöskirjansa 1901.

Huomattavin tulijajoukko oli Noor-Eesti-nimisenä kirjailijaryhmänä tunnetuksi tullut parvi, joka halusi “eurooppalaistaa” Viron kirjallisuuden ja pyrki “Suomen kautta Eurooppaan”. Ensimmäisenä ryhmästä saapui 1901 myöhempi runoilija ja kirjallisuudenprofessori Gustav Suits, ja kesällä 1903 lähti ensimmäiselle matkalleen Suomeen Noor-Eestin ryhmästä pian irtautuva ja sosialismiin kääntyvä Hella Murrik (Wuolijoki). Syksyllä 1905 Suomeen tuli Villem Grünthal (Ridala), ja vuoden lopulla saapui kirjailijaryhmän ytimeen kuuluva Johannes Aavik. Ja kun vihdoin syksyllä 1906 Helsinkiin siirtyi kirjailija Friedebert Tuglas, olikin koko Noor-Eestin johtoryhmä Suomessa.

Samaan aikaan Venäjän vuoden 1905 vallankumous ja hallituksen rangaistustoimet ajoivat Suomeen maanpakoon virolaispoliitikkoja. Heille Suomi oli “vapauden maa”, pakopaikka, johon Venäjän viranomaisten pitkä käsi ei ulottunut sillä tavoin kuin Viroon. Helsinkiin tuli esimerkiksi radikaalien intellektuellien äänenkannattajana tunnetun *Teataja*-lehden toimittaja ja itsenäisen Viron myöhempi “vahva mies” Konstantin Päts, sosiaalidemokraattien johtaja Mihkel Martna, myöhemmät valtionpäämiehet Otto Strandman ja Jaan Teemant ja monet, monet muut. Osa jäi Suomeen useaksi vuodeksi, osa taas siirtyi jonkin ajan päästä muualle, kuten Sveitsiin.

Politisoitunut Suomen silta siis välitti verraten paljon liikennettä tai toi Viron kirjallista ja poliittista eliittiä Suomeen, mutta liikenne oli yksisuuntaista. Kielientutkijoita lukuun ottamatta suomalaiset kävivät Virossa varsin harvoin, Viro ei ollut suomalaisille poliittinen turvapaikka tai eräänlainen tulevaisuuden maa, kuten Suomi monille virolaisille, ja yleensäkin Suomessa tiedot Viron oloista olivat vaatimattomia. Suomalaisen suhtautumista voikin kuvailla välinpitämättömyydeksi; puuttui motivaatio kiinnostua Virosta.

On kuitenkin muistettava, että virolaisten suuri kiinnostus Suomesta oli osittain pakon sanelemaa ja että Suomea alettiin katsoa liiankin ihannoivassa valossa. Hakematta tulee mieleen – ainakin jonkinlaisena analogiana – toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenten Suomen merkitys virolaisille “vankilan ikkunana”. Sekin oli paljolti pakon sanelemaa, kun toista ikkunaa länteen ei ollut.

Tunnettu estofiili, kielientutkija Lauri Kettunen kirjoitti 1909, että Virossa olivat vallalla “liioitellun kauniit” käsitykset Suomesta ja maan oloista ja että “asioitamme idealistetaan ylenmäärin, voisipa sanoa enemmän kuin tarpeellista”.

YHTEINEN UHKA YHDISTI

Vuonna 1918 Suomen hallitus oli kutsunut Saksan avukseen käytävässä sisällissodassa, mutta Virossa Saksa oli kutsumaton miehittäjä ja itsenäisyyden tukahduttaja. On merkkejä siitä, että tässä tilanteessa eräät maan alla olevat virolaispoliitikot yrittivät Suomeen, Saksan ystävään, lähenytymällä saada sen ankaraa miehityspolitiikkaa lievennetyksi. Suomi siis koettiin mahdollisuutena, mutta toive osoittautui turhaksi. Suomalaiset

taas kokivat virolaisten tukemisen uhkaksi Suomen elintärkeille Sak-san-suhteille. Niitä ei kannattanut vaarantaa.

Marraskuun lopulla 1918 Viron vapaussodan alettua Suomen kiinnostus Viroa kohtaan aktivoitui. Taistelevaa Viroa ei koettu uhkaksi, vaan se nähtiin Suomen etuvarustuksena, jota tukemalla Suomi samalla puolusti itseään. Viron pyydettyä Suomi antoi rahalainaa, aseita ja vapaaehtoisia. Viroa ei suinkaan autettu “heimoveljenä” eikä edes pyyteettömästi. Avustaminen sopi Suomen ulkopoliittiseen suuntaukseen, aggressiivisen bolševismin nujertamiseen, ja palveli maan omia etuja. “Viro on Suomen ulkovarustus. Viron tarve on meidän tarpeemme”, sanottiin, ja pääministeri Lauri Ingman totesi: “Jos Suomenlahden etelärannikko menee bolševismille, asemamme on valitettava.”

Virolle oli tärkeää, että Suomi auttoi sitä, ja Suomelle oli tärkeää, että Viro taisteli Suomenkin puolesta bolševikkeja vastaan. Kummankin maan edut osuivat harvinaisella tavalla yksiin.

Viron vapaussota nosti pintaan – erityisesti Pätsin ajamana – unioniajatuksen: Suomea lähestymällä tai sen kanssa peräti unioniksi tai kaksoisvaltioksi liittyen Virokin saisi lujuuksia ja turvaa. Tällaisen edun vuoksi Viro oli valmis tinkimään suvereeniudestaan. Suomessa Viron lähene-mishalukkuus koettiin poliittisessa mielessä uhkana. Sitoutuminen Suomea heikompaan ja vaaranalaisempaan etelänaapuriin voisi vetää Suomenkin arvaamattomiin konflikteihin ja vaarantaa sen olemassaolon.

Taloudellinen läheneminen – lue: Viron hyväksikäyttö – sen sijaan houkutteli suomalaisia. Se ei sitoisi Suomea vaarallisiin kohtaloihin, mutta näytti tarjoavan runsaasti hyötyä ja avaavan houkuttelevia mahdollisuuksia. Tällaisesta Suomi oli erittäin kiinnostunut. Keväällä 1919 suomalaisten vapaaehtoisten ollessa Virossa suomalainen intressi ja virolainen intressi kohtasivat. Vilkkaita neuvotteluja käytiin ja suunnitelmia tehtiin. Mutta ei mennyt pitkään, kun Viron asenne muuttui pidättyväksi. Maan sotilaallinen tilanne oli kohentunut, eikä suomalaisia vapaaehtoisia enää tarvittu.

Suomen voimakas kiinnostus alettiinkin kokea uhkana, ja näin Suomen ja Viron välille syntyi itsenäisille ja keskenään tasaveroisille valtioille tyypillinen asetelma. Omaa reviiriä vartioidaan mustasukkaisesti, ja varotaan, ettei toinen – “isovelji” – pääse hyötymään toisen kustannuksella. Suomen ja Viron suhteissa tämä on näkynyt selvästi Viron itsenäisyyden

aikana 1918–40 ja taas – joskin lievempänä – vuodesta 1991 alkaen. Sen sijaan silloin, kun Viro ei ole ollut itsenäinen – ennen vuotta 1918 ja toisen maailmansodan jälkeen vuoteen 1991 – Viro on olosuhteiden pakosta alistunut pikkuveljen rooliinsa ja Suomi on itsestään selvästi ollut Virolle ulkomaa numero yksi.

MUTTA MISSÄ ON NÖYRÄ PIKKUVELI?

Kun Viro nousi 1980-luvun lopulla uudella tavalla suomalaisten tietoisuuteen, nämä kaivoivat jostakin muistojen lokeroista kliseisen kuvan siitä, että “vanhan” itsenäisyyden aikana maailmansotien välillä Suomi ja Viro olisivat olleet kaksi käsi kädessä kulkevaa ja toinen toistaan tukevaa pikkuvaltiota. Kuva oli kaunis, mutta väärä. Suomi koki 1920- ja 1930-luvulla Viron monilla aloilla uhkana, ja Viro Suomen.

Suomalaisten ja virolaisten ruohonjuuritason – yksityisten ihmisten – suhteet olivat positiiviset niin paljon kuin tuolloin, ennen massamatkailun aikaa, yleensä yhteyksiä ylläpidettiin. Esimerkiksi monille suomalaisille kirjailijoille Viro oli eksoottista, inspiroivaa etelää, ja heimoaate siivitti kontakteja.

Jyrkästi toisenlaiset olivat maiden viralliset suhteet. Niissä heimoaate ei merkinnyt mitään, vaan virallisia suhteita leimasivat mitä moninaisimmat kiistanaiheet. Kärjistäen voisi sanoa, että maiden välillä käytiin jatkuvaa maaottelua. Suomi pyrki isonveljen elkeillään ohjailemaan Viroa, mistä omanarvontuntoiset virolaiset eivät pitäneet. Suomalaisten oli vaikea niellä tällainen vapaussodan jälkeen tapahtunut asetelman muutos, ja helposti puhuttiin virolaisten kiittämättömyydestä – ymmärtämättä, että kyseessä oli itsenäisen valtion normaali reaktio. Virossa monet Suomen isonveljen otteet ja ylimielinen suhtautuminen synnyttivät katkeruutta.

Suomi ja Viro olivat kaksi tavallista pikkuvaltiota, jotka ajoivat mustasukkaisesti ja itsekkäästi omaa etuaan ja valvoivat tarkasti, että naapuri ei päässyt hyötymään toisen kustannuksella.

Kiistanaiheita ja uhkakuvia riitti. Esimerkiksi kauppasopimusten solmiminen kiihdytti useaan otteeseen tunteita. Virossa pelättiin Suomen haluavan hyötyä Virosta, ja suomalaiset puolestaan eivät halunneet taipua virolaisten vaatimuksiin, joita pidettiin protektionistisina. Suomessa

vuoteen 1932 voimassa ollut kieltolaki vauhditti ravintolamatkailua Tallinnaan ja pirtun salakuljetusta Suomeen. Salakuljetus aiheutti Suomen ja Viron välille jatkuvaa ulkopoliittista kitkaa ja loputonta noot-tienvaihtoa, mutta lähes tuloksetta. Viron lähettiläs Oskar Kallas – raitti-usmies – totesi joulukuussa 1921 Viron-vastaisen ilmapiirin olevan voi-makkaan; virolaisia syytettiin erityisesti Suomen rannikkoväestön de-moralisoimisesta. Kun hän kävi pyytämässä lykkäystä vapaussodanaikai-sen lainan maksamiseen, hänelle todettiin suunnilleen näin: No, Virohan on nyt yhteistyössä viinan salakauppiaiden kanssa ja saa varmasti niin paljon Suomen rahaa kasaan, että velan voi vaikeuksitta maksaa.

Suomalaisten mielestä Viron viranomaiset eivät olleet lainkaan haluk-kaita rajoittamaan salakauppaa. Tämä taas johtui siitä, että pirtun valmis-tus ja myynti oli Viron valtiolle merkittävä tulonlähde.

Yksi kipupiste oli se, että Suomen ulkopoliitikassa ei ollut Viron-suun-tausta. Maailman silmissä Suomi halusi kuulua Skandinaviaan, ei pien-ten, nuorten ja heikkojen Baltian maiden joukkoon. Viron ulkoministe-ri valitteli 1928, että Suomen pyrkimys kiinteään poliittiseen yhteistoi-mintaan Skandinavian kanssa ja vieraantumisen Baltian maista olivat masentaneet virolaisia. Pelkät pyrkimykset yhteistyöhön eivät riittä-neet lähentämään Suomea ja Viroa, vaan virolaiset odottivat Suomelta “moraalista tukea ja intressiä pienen veljeskansan kohtaloihin”. Virolais-ten katkeruutta lisäsi se, että myös Viro halusi leimautua Skandinavian maaksi, mutta ei pettymyksekseen saanut tälle Pohjolaista vastakaikua. Tallinnassa toimiva suomalaisdiplomaatti puolestaan alleviivasi sitä, että Suomessa ei ymmärretty itsenäisen Viron olemassaolon reaali-poliittista merkitystä Suomelle. Jos Viro joutuisi Neuvostoliiton valtaan, tästä koi-tuisi Suomellekin raskaat seuraukset.

Yksi kiinnostava poikkeus maiden viileän korrekteissa suhteissa oli. Jari Leskinen on seikkaperäisesti osoittanut, että Suomen ja Viron välille vi-risi intensiivinen, salainen ja ammattimaisen tehokas sotilaallisen yhteis-työ. Sen päämääränä oli Suomenlahden sulkeminen kummankin maan rannikkotyökistön avulla. Kesällä 1931 Suomen estofilisin presidentti P. E. Svinhufvud ja Viron fennofilisin valtionpäämies Konstantin Päts ta-pasivat Naantalissa Kultarannassa ja yksityisissä neuvotteluissaan siunasi-ivat Suomenlahden sulkusuunnitelman. Tosipaikan tullen sulkua ei kui-tenkaan syntynyt, kun Viro suomalaisten pettymykseksi taipui syksyllä

1939 Neuvostoliiton tukikohtavaatimuksiin.

Suomen talvisota 1939–40 katkeroitti Suomen ja Viron suhteet. Virosta tuli Suomelle uhka, koska neuvostoliittolaiset pommikoneet operoivat Suomea vastaan Virossa olevista tukikohdista. Kun Viro elokuussa 1940 liitettiin Neuvostoliittoon, itäisen naapurin painostuksen alla niin sanottua välirauhan aikaa elänyt Suomi seurasi myötätuntoisesti sivusta. Paasikiven mukaan Baltian maiden kohtalo vaikutti tyrmistyttävästi. Hän kirjoittaa: “Kun eduskunnat kaikissa kolmessa maassa yksimielisesti olivat päättäneet luopua itsenäisyydestä ja liittyä Neuvosto-Venäjään, se oli meistä epäilyttävää. Baltian maiden tapaukset olivat omansa meitä suomalaisia syvästi vavahduttamaan. Näiden kolmen pienen kansan kohtalo oli joka hetki mielessäni.”

Suomen Tallinnan-lähettiläs P.J. Hynninen puolestaan kirjoitti Helsinkiin 15. heinäkuuta 1940 viitaten Viron uuden parlamentin, *riigivolikogun*, päätökseen pyytää Neuvostoliiton korkeinta neuvostoa hyväksymään Viron sosialistisen neuvostotasavallan Neuvostoliiton osavaltioksi. “Olen juuri tullut tilaisuudesta, jossa haudattiin itsenäinen Viron tasavalta, meille suomalaisille niin rakkaalta kajahtava ’Eesti vabariik’”, Hynninen sanoi. “Tuntuu ikään kuin olisi menettänyt jotain omaa, mikä menetettynä on entistäkin rakkaammassa mielessä”, syvästi järkyttynyt lähettiläs päätti raporttinsa, jonka otsikkona oli *Finis Estoniae*, Viron loppu.

Jatkosodan aikana 1941–44, jolloin Viro oli Saksan miehittämä ja Suomi Saksan aseveli, Suomessa yritettiin vaikuttaa Saksaan, jotta se lieventäisi ankaraa miehityspolitiikkaansa, mutta turhaan. Vuosina 1943 ja 1944 Suomenlahden ylitse rakentui jälleen Suomen silta, kun Virosta siirtyi Suomeen useita tuhansia pakolaisia. Heistä Saksan asevelvollisuuskutsuntoja pakoon lähteneet liittyivät yleensä Suomen armeijaan taistelemaan Neuvostoliittoa vastaan. Tällaisia Suomen-poikia oli yli 3 000, ja he löivät Suomen siltaan lujimmat mahdolliset naulat uhraamalla henkensä, terveytensä tai tulevaisuutensa Suomen hyväksi. Katsotiin, että Suomen-poikien kautta oli suomalaisten vapaaehtoisten osallistumisesta Viron vapaussotaan syntynyt “velka” tullut maksetuksi.

VANKILAN IKKUNA

Neuvostoliiton miehityksen vuosikymmeninä Viro alistui Suomeen nähden pikkuveljen rooliin. Liikenne Suomen sillalla käynnistyi 1960-luvulla Suomesta Vieroon – siis toisinpäin kuin 1800- ja 1900-luvun taitteessa – ja Suomesta tuli virolaisille mahdollisuus, vankilan ikkuna, jonka kautta saattoi nähdä sinistä taivasta. Tavallinen suomalainen otti virolaisten asian omakseen. Kummiperheitä oli lähes jokaisella, ja mittavat määrät apua kulki matkalaukuissa Suomenlahden yli.

Yhteydet Suomeen – vaikka virolaiset eivät sinne juuri päässeet – avasivat ikkunoita länteen, ja Suomesta kehkeytyi virolaisille olosuhteiden pakosta, ei niinkään vapaan valinnan tuloksena, ulkomaan numero yksi. Suomen apu otettiin mieluusti vastaan – joskus vähän nöyryyttävänä, mutta niskan oli helpompi taipua, kun oltiin köyhiä eikä itsenäisiä, ei siis tasaveroisia suomalaisten kanssa.

Suomalaisille ei etelänaapureista ollut Neuvostoliiton aikana vaaraa, heitä ei koettu kilpailijoiksi tai uhkaksi – ei liioin mahdollisuudeksi. Me suomalaisethan olimme itsenäisiä ja vauraita. Virolaiset sen sijaan elivät Moskovan valvomassa aitauksessa, vähän niin kuin kotieläimet, ja söivät mitä ruokkiva pohjoinen käsi tarjosi. Tämä oli mannaa suomalaisten heikolle itsetunnolle.

12. ENTÄS NYT?

HOLMAN UNELMA TOTEUTUI

Sitten tuli vuosi 1991–Viro itsenäistyi, Neuvostoliitto romahti. Vanha roolipeli yli Suomenlahden toimi vielä alkuun, mutta ei enää kauan. Suomi ei enää ollutkaan virolaisille se tärkein ulkomaa, ainoa ikkuna maailmaan. Nyt he olivat itsenäisiä ja tasavertaisia ja saattoivat suunnata katseensa niihin maihin, jotka heitä ihan aidosti kiinnostivat. Neuvostoaikaisten olosuhteiden synnyttämä Suomen monopoli-asema oli menettänyt. Suomalaisten oli vaikeaa ymmärtää, että itsenäiset ja itsetietoiset virolaiset eivät enää olleetkaan se vanhemman veljen neuvoja ja määräyksiä noudattava pikkuveli, joka Neuvostoliiton-miehityksen vuosikymmeninä oli nöyrytnyt syömään armopaloja suomalaisten kädestä.

Vanhana kulttuurikansana virolaiset omaksuivat täydestä sydämestään itsenäisyyden ja vapauden. Suomalaisten mielestä heistä tuli liiankin tasaveroisia ja itsetietoisia ja turhan tunteenomaisesti pohjoisesta tuleviin neuvoihin ja määräilyihin suhtautuvia. Yli kymmenen itsenäisyysvuoden aikana uuteen tilanteeseen on ehditty tottua, ja suhteiden pahimmat pärskeet ovat tasoittuneet.

Nyt, vuonna 2004, kai voi jonkinlaisena tilinpäätöksenä todeta, että Suomen tuki Virolle useilla sektoreilla, kuten rajavartioidinnissa ja maanpuolustuksessa, on ollut merkittävä. Investoinneissa Suomi on ollut kakkonen Ruotsin jälkeen, ja maiden välisessä kauppavaihdossa Suomi on kaukana muiden edellä; välillä vaihto on jopa ollut Virolle ylijäämäistä.

Ja kyllä kai voi sanoa, että joskus kuulluista murinoista huolimatta Suomi koetaan Virossa tärkeänä viitemaana, mallina ja esikuvana – aivan niin kuin jo 1800-luvun jälkipuoliskolla. Suomi on virolaisille edelleen ylivertaisesti samanlainen vertailukohta kuin Ruotsi on perinteisesti ollut suomalaisille. Kun tohtori Harri Holma haaveili 1919 Viron “organisoinnista” Suomen mallin mukaan, niin tässäkin on edetty aika pitkälle, sillä monet Viron instituutiot on pystytetty Suomen vastaavien laitosten mallia seuraten. Mutta mikä tärkeintä: tämä on tapahtunut Virossa vapaaehtoisesti.

Erojakin toki on, kuten se, että Viro ei ole lähtenyt rakentamaan pohjoismaista hyvinvointiyhteiskuntaa, vaan on valinnut ääri-liberalistisen mallin panostaen yrittämisen vapauteen ja verokannan alhaisuuteen.

UUDET NÄKYMÄT

Viron itsenäisyys ja liittyminen sekä Euroopan unioniin että Natoon ovat tuoneet suhteisiin uudet uhkat ja uudet mahdollisuudet. Se, nähdäänkö joku asia uhkana tai mahdollisuutena, ei riipu pelkästään siitä, onko katsoja suomalainen tai virolainen. Osa suomalaisista näkee edullisen ja määrältään rajoittamattoman alkoholin tuonnin suurena etuna, viiranomainen taas uhkana niin verotuloille kuin kansanterveydelle. Viron alhainen verotus houkuttaa yrityksiä ja yksityisiä, mutta huolestuttaa Suomen viranomaisia.

Viron alhaiset työvoimakustannukset ovat avanneet 80 kilometrin päähen Helsingistä suomalaisten oman "Kiinan", mutta tarjonheet samalla uhkakuvan, että elintasoan kohentava virolainen työvoima sankoin joukoin vyöryy Suomen työmarkkinoille polkemaan palkkatasoa. Mitä toinen puoli on kuitenkin siinä, että näin pystyttäisiin torjumaan Suomea uhkaavaa työvoimapulaa.

Tunteenomaiset uhkat eivät mielipidetiedustelujen perusteella näyttäisi olevan niin suuria kuin halutaan uskoa. Elinkeinoelämän Valtuuskunnan EVAn kesällä 2003 teettämä haastattelututkimus heijastelee kiinnostavasti näkemyksiä. Suomalaiset ja virolaiset tuntuvat suhtautuvan toisiinsa myönteisesti, mutta vanhat, isonveljen ylemmydentuntoon kohdistuvat ennakkoluulot pilkistävät edelleen; lähes puolet virolaisista katsoi, että suomalaiset eivät pidä heitä vertaisinaan.

Naapurissa asuminen – erityisesti Suomessa viljelty uhkakuva – ei ole kovin tavoiteltu päämäärä, joten pelko laajamittaisesta muuttoliikkeestä yli Suomenlahden ei näyttäisi perustellulta. Vain viidennes virolaisista oli erittäin tai melko kiinnostunut asumaan ja opiskelemaan tai työskentelemään Suomessa. Suomalaisia tällainen kiinnostoi vielä hieman vähemmän. Yllättävänkin suuri on maiden taloudellisen integraation suosijoiden osuus. Noin kaksi kolmesta suomalaisesta piti tällaista hyödyllisenä molemmille osapuolille, ja virolaisten osuus oli vieläkin suurempi.

Oma ongelmansa saattaa tulla siitä, jos suomalaiset haluavat yksipuoli-

sesti pelkästään hyötyä Viron tarjoamista eduista. Tämä uhkakuvahan on historiallisesti relevantti. Haastatelluista virolaisista 64 prosenttia oli nytkin sitä mieltä, että investoimalla Viroon suomalaiset yritykset yrittävät vain hyötyä alemmasta palkkatasosta ja väljistä työelämän normeista.

Luottamus yhteistyöhön EU:n puitteissa on luja, vaikka mieli tekeekin epäillä sitä, mitä vastaajat tällaisella ymmärtävät ja mitä yhteistyö unionissa oikein käytännössä tarkoittaa.

Uhkakuviakin on. Melkein 60 prosenttia suomalaisista vastasi pelkäävänsä huumeiden, rikollisuuden ja muiden ei-toivottujen ilmiöiden lisääntyvän Suomessa Viron EU-jäsenyyden seurauksena.

ERI VAAKA, ERILAISET SILMÄLASIT

“Suomi on ollut meille kuin jokin ihannekuva, jota kohti tuli pyrkiä, mutta jota ei ollut mahdollista tavoittaa, ei ainakaan meidän sukupolvellamme.” Sitaatti voisi sopia nykypäiväänkin, mutta se on virolaisen *Sakala*-sanomalehden Helsingin-kirjeessä 30. maaliskuuta 1916.

Suomalaisten Viron-kuvaa ja virolaisten Suomen-kuvaa tutkinut Kari Alenius arvelee, että suomalaisen yleisön Viron-kuva muuttui sodanjälkeisinä vuosikymmeninä vähitellen yhä epämääräisemmäksi, niin että laajoilla ihmisryhmillä ei ollut enää mitään käsitystä Virosta 1980-luvun puolivälissä. Jopa virolaisten sukulaisuus suomalaisiin saattoi olla tuntematon asia, puhumattakaan syvällisemmästä Viroa ja virolaisia koskevista tiedoista. Poikkeuksina olivat sotien välisen ajan heimoaktiivit sekä nuoremman polven Viron-harrastajat.

Pohjois-Virossa näkyvä Suomen televisio oli tärkeä mielipidevaikuttaja, ja koska monien asioiden havaittiin Suomessa olevan ainakin aineellisesti paremmin, myönteinen Suomen-kuva vahvistui. Suomesta tuli 1980-luvulla jälleen esikuva, jota kohti tuli pyrkiä ja josta tuli ottaa oppia. Suomalaisilla vastaavia kiihokkeita Viron suuntaan ei ollut.

Viron uuteen vapaustaisteluun toivottiin suomalaisilta tukea; virallisen Suomen viileys kuitenkin aiheutti laajaa pettymystä. Viron suvereeniuuden palaaminen kohensi suhteita, kun maat olivat tasa-arvoisia keskenään. Pikkuveli oli kasvanut isoksiveljeksi isonveljen rinnalle.

Vaikka suomalaisia käykin Virossa satojatuhansia ja enemmänkin vuodessa, suurinta osaa tuskin kannustaa tutustuminen maahan ja sen kansaan ja kulttuuriin. Tärkeämpiä matkailun motiiveja ovat halvat elintarvikkeet ja alkoholi sekä edulliset kylpylät. Ja egovammaista suomalaista tietysti hivelee se, että “Virossa on ihan kuin Suomessa” – on Anttilaa ja Stockmannia, Seppälää ja Nokkia – ja että tallinnalaista tarjoilijaa voi komentaa suomeksi ja sinutella niin kuin ainakin isäntä renkiä.

Alenius toteaa, että suomalaisten ja virolaisten välisiä, sinänsä varsin tiiviitä ja lämpimiäkin suhteita, ei ole useinkaan koettu sellaisiksi. Virolaisthan eivät todellisuudessa ole saaneet miltään muulta suunnalta niin paljon apua ja myötätuntoa kuin Suomesta. Ratkaisevaa on kuitenkin, että virolaisten odotukset ovat olleet vielä suurempia. Se, mikä virolaisten mielestä on riittänyt osoittamaan monien muiden kansojen erinomaisen hyvää suhtautumista Viroon, ei ole Suomen tapauksessa riittänyt. Suomea ja suomalaisia on punnittu eri vaa’alla kuin muita.

Suomalaisille Viro taas ei koskaan ole ollut samalla tavalla tärkeä. Suomessa ei 1800-luvulla, ei 1918–19, ei maailmansotien välisenä aikana eikä liioin 1988–91 ymmärretty, mikä asema suomalaisilla oli virolaisten mielissä.

Suomalaiset ovat luulleet virolaisten katsovan Suomeen yhtä heikkotehoisilla silmilaseilla kuin suomalaiset katsovat virolaisia, vaikka Suomenlahden etelärannalta on pohjoiseen aina katsottu voimakkaasti suurentavilla laseilla.

KIRJALLISUUTTA

- Alenius, Kari, *Ahkeruus, edistys, ylimielisyys. Virolaisten Suomi-kuva kansallisen heräämisen ajasta tsaarinvallan päättymiseen (n. 1850–1917)*. Studia Historica Septentrionalia 27. Rovaniemi 1996.
- Alenius, Kari, Veljeskansan kahdet kasvot. Naapurimaa-kuva. – *Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Alho, Kari – Kaitila, Ville – Kotilainen, Markku, *EU:n laajenemisen vaikutukset suomalaisten yritysten strategioihin*. Keskustelunaiheita No. 885. Elinkeinoelämän Tutkimuslaitos 2004.
- Eesti ja Soome suhted 1920–1925*. Dokumentide kogumik. Koostanud Heino Arumäe. Tallinn 1997.
- Eesti NSV loominguiliste liitude juhataste ühispleenum 1.–2. aprillil 1988*. Tallinn 1988.
- Estonia and Finland. A Retrospective Socioeconomic Comparison*. Edited by Olev Lugas and Pentti Vartia. Helsinki 1993.
- Graf, Mati, *Eesti rahvusriik. Ideed ja lahendused: Ärkamisajast Eesti Vabariigi sünnini*. Tallinn 1993.
- Graf, Mati, *Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934*. Tallinn 2000.
- Heikinheimo, Seppo, *Mätämunan muistelmat*. Keuruu 1997.
- Holm, Vesa, Balttilainen vai skandinaavinen suuntaus? Suomalais-virolaiset suhteet Suomen ulkopoliitikassa vuosina 1925–1934. – *Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Jakobson, Max, *Tilinpäätös*. Keuruu 2003.
- Jõerüüt, Jaak, *Eesti ja Soome Euroopa Liidus – Viro ja Suomi Euroopan unionissa*. Tallinn 2003.
- Karjahärm, Toomas, Venäjän varjossa. Suomi ja Viro Venäjän naapureina. – *Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Karjahärm, Toomas, *Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917*. Tallinn 1998.
- Kesäkuun 14. päivä. Muistelmia ja dokumentteja virolaisten kyydityksestä 1941*. Toimittaneet Mart Laar ja Anja Salokannel. Keuruu 1989.
- Kiin, Sirje – Ruutsoo, Rein – Tarand, Andres, *Neljänkymmenen kirje*. Keuruu 1990.
- Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus I*. Tartu 1910.
- Koivisto, Mauno, *Historian tekijät. Kaksi kautta II*. Juva 1995.
- Kuusisto, Seppo, *Punaisesta sinimustavalkoiseen. Raportteja Virosta 1982–1991*. Helsinki 1991.
- Laar, Mart, *Unohdettu sota. Sissi- ja tiedustelusotaa Virossa toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen*. Jyväskylä 1993.
- Laitinen, Kai, Suomen silta. – *Aino Kallaksen maailmaa. Kuusi tutkielmaa Aino Kallaksen vaiheilta*. Keuruu 1978.
- Leskinen, Jari, *Veljien valtiosalaisuus. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1918–1940*. Porvoo 1999.
- Lindstedt, Risto, *Viro on aina ollut suomalaisten sokea piste. Suomen Kuvalehti 18.11.1988*.
- Lukkari, Matti, *Viron itsenäistyminen. Kerran me voitamme kuitenkin*. Keuruu 1996.
- Made, Tiit, *Mu isamaa. Viron toivo ja pelko*. Hämeenlinna 1988.
- Meri, Lennart, *Viron fosforiittidraamassa syytettynä rikollinen kevytmielisyys. – Suomen Kuvalehti 20.11.1987*.

- Misiunas, Romuald J. – Taagepera, Rein, *The Baltic States. Years of Dependence 1940–1980*. London 1983.
- Niitsoo, Viktor, *Vastupanu 1955–1985*. Tartu 1997.
- [Ollila, Esko], *Suomi ja Viro EU:ssa – Eesti ja Soome Euroopa Liidus*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 11/2003. Helsinki 2003.
- Polvinen, Tuomo, *Barbarossasta Teheraniin. Suomi kansainvälisessä politiikassa I: 1941–1943*. Porvoo 1978.
- Pullat, Raimo, *Itämeren rutto. Pirtun salakuljetusta vuosina 1919–1939*. Oulu 1993 (viroski: *Salapiiritusevedu Eestist Soome 1919–1939*. Tallinn 1993).
- Rahvakongress. Eestimaa Rahvarinde kongress 1.–2.10.1988. Materjalide kogumik*. Tallinn 1988.
- Roiko-Jokela, Heikki, *Ihanteita ja reaali politiikkaa. Rudolf Holstin toiminta Baltian maiden kansainvälisen de jure -tunnustamisen ja reunavaltioyhteistyön puolesta 1918–1922*. Studia Historica Jyväskylän 52. Jyväskylä 1995.
- Roiko-Jokela, Heikki, *Unelma vapaudesta. Virolaisten pako Saksan siron alta Suomeen. Elämää Suomessa. Salamatkustusta Ruotsiin. Luovutuksia Neuvostoliittoon noin 1942–1955*. Jyväskylä 2001.
- Roiko-Jokela, Heikki, Yli Suomenlahden – kohtalona Suomi. Toinen maailmansota suhteiden käännekohtana. – *Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Ruokokoski, Aila, Realismia ja varovaisuutta. Suomen Baltian-politiikan linjat vuosina 1987–1991. – *Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä. Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991*. Toim. Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1997.
- Saarenheimo, Eero, Presidentti Kekkonen avaus Viroon 11.–14.3.1964. – *Kieliposti* 4/1989.
- Sahlström, André, *Under blåsvarta färger. Den estniska konstitutionella krisens verkningar i de finsk-estniska relationerna åren 1934–1938*. Bibliotheca Historica 51. Helsinki 2000.
- Sinilind, Sirje, *Viro ja Venäjä. Huomioita Neuvostoliiton kansallisuuspolitiikasta Virossa 1940–1984*. Jyväskylä 1984.
- Siniveli, *Viro taistelee vapaudestaan. Vuosi 1944 tuntemattoman todistajan silmin*. Jyväskylä 1985.
- Toomla, Rein, *Eesti erakonnad*. Tallinn 1999.
- Torvi, Kai, *Kumppanit Euroopan unionissa. Suomalaisten ja virolaisten ajatuksia toisistaan*. EVA Helsinki 2003.
- Turtola, Martti, *Presidentti Konstantin Päts. Suomi ja Viro eri teillä*. Keuruu 2002.
- Zetterberg, Seppo, *Die finnisch-estnischen Unionspläne 1917–1919. – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 32. Heft 4/1984.
- Zetterberg, Seppo, *Itsenäisen Suomen historia*. Keuruu 1995 (viroski: *Iseseisva Soome ajalugu*. Tallinn 1994)
- Zetterberg, Seppo, Konstantin Pätsin 'poliittinen testamentti'. – *Musarum minister. Studia in honorem Kari Tarkiainen*. Helsinki 1998.
- Zetterberg, Seppo, *The Status of Minorities in the Baltic States. – Images and Mutual Perceptions of the Finns, the Estonians and the Russians in the 20th Century*. Edited by Heikki Roiko-Jokela. Jyväskylä 1998.
- Zetterberg, Seppo, *Suomi ja Viro 1917–1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltio politiikan alkuun*. Historiallisia Tutkimuksia 102. Forssa 1977.
- Zetterberg, Seppo, *Suomi ja Viro. Suomen sillan monet kasvot. – Teologinen Aikakauskirja* 6/2003.
- Zetterberg, Seppo, *Suomi ja Viron ensimmäiset yleiset laulujuhlat 1869. – Historiallinen Aikakauskirja* 4/1974.
- Zetterberg, Seppo, *Viro ja Suomen talvisota 1939–40*. Julkaisematon käsikirjoitus kirjoittajansa hallussa.

